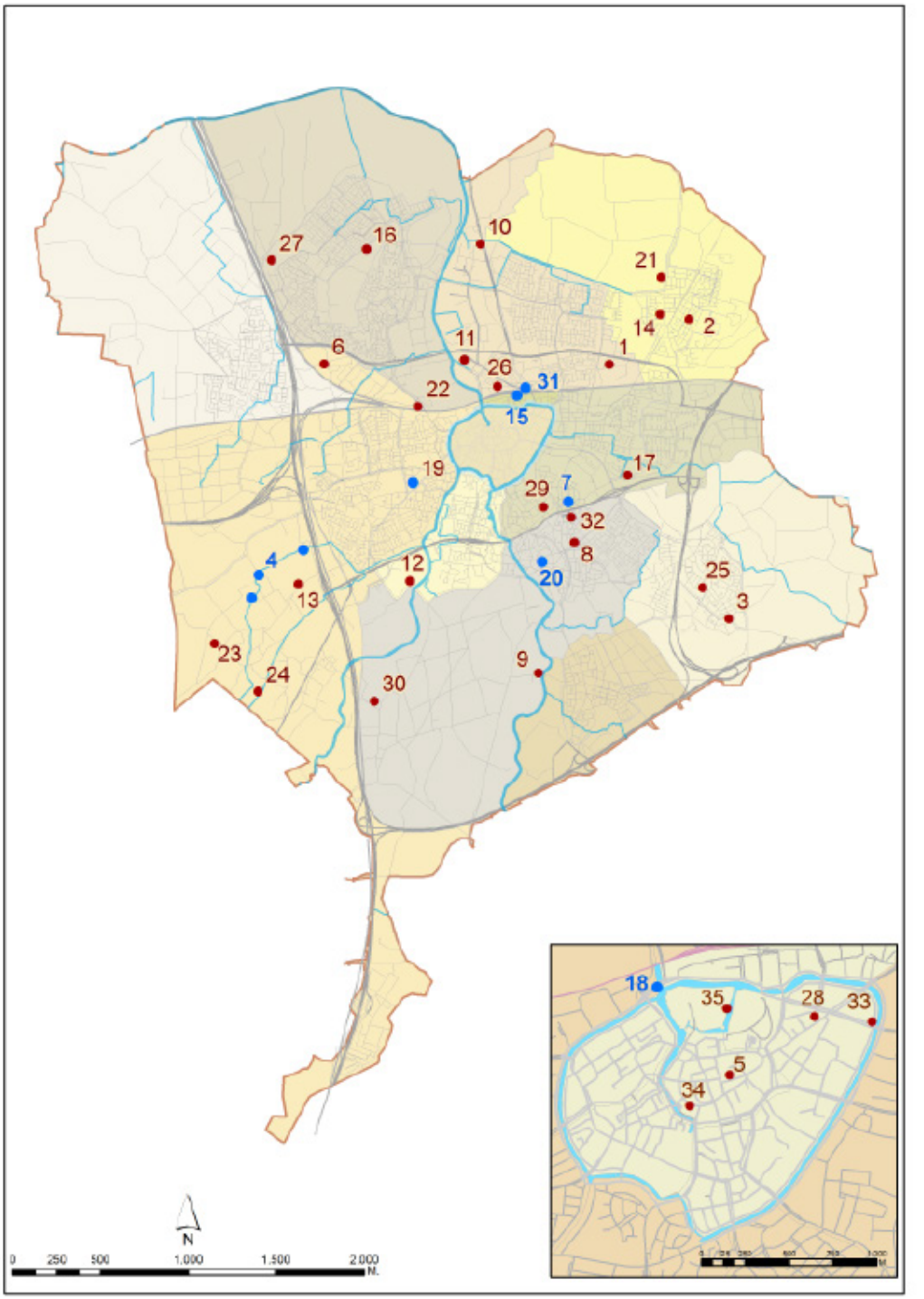

1. Overzicht van de archeologische onderzoeken in de gemeente Breda in het jaar 2013. Zie ook de bijlage aan het einde van deze bijdrage met een volledige lijst

Archeologisch onderzoek in Breda en in de regio West-Brabant in het jaar 2013

door
Erik Peters, Joeske Nollen, Lina de Jonge, Floor Timmermans, Hans Koopmanschap en Leonie Wetering-Korthorst

Inleiding

In deze bijdrage wordt een overzicht gegeven van het archeologisch onderzoek in 2013 in de gemeente Breda en de omliggende gemeenten. Als eerste worden zes vindplaatsen te Breda door de archeologen van de gemeente Breda uitgelicht, daarna worden vijf onderzoeken uit de regio beschreven door de archeologen uit de regio West-Brabant.[1] Daarnaast zijn er nog meer interessante onderzoeken uitgevoerd, waarvan de uitwerking nog niet ver genoeg gevorderd is, om de resultaten hier te kunnen opnemen. Het is de bedoeling ieder jaar in dit jaarboek een overzicht te gaan geven van het archeologisch onderzoek om geïnteresseerden meer inzicht te geven in de resultaten van de opgravingen.

1 Drs. F.J.C. Peters, drs. J. Nollen en L. de Jonge, MA zijn archeologen van de gemeente Breda, drs. F. Timmermans, drs. H. Koopmanschap en drs. L. Weterings-Korthorst zijn werkzaam bij de Regio West-Brabant.

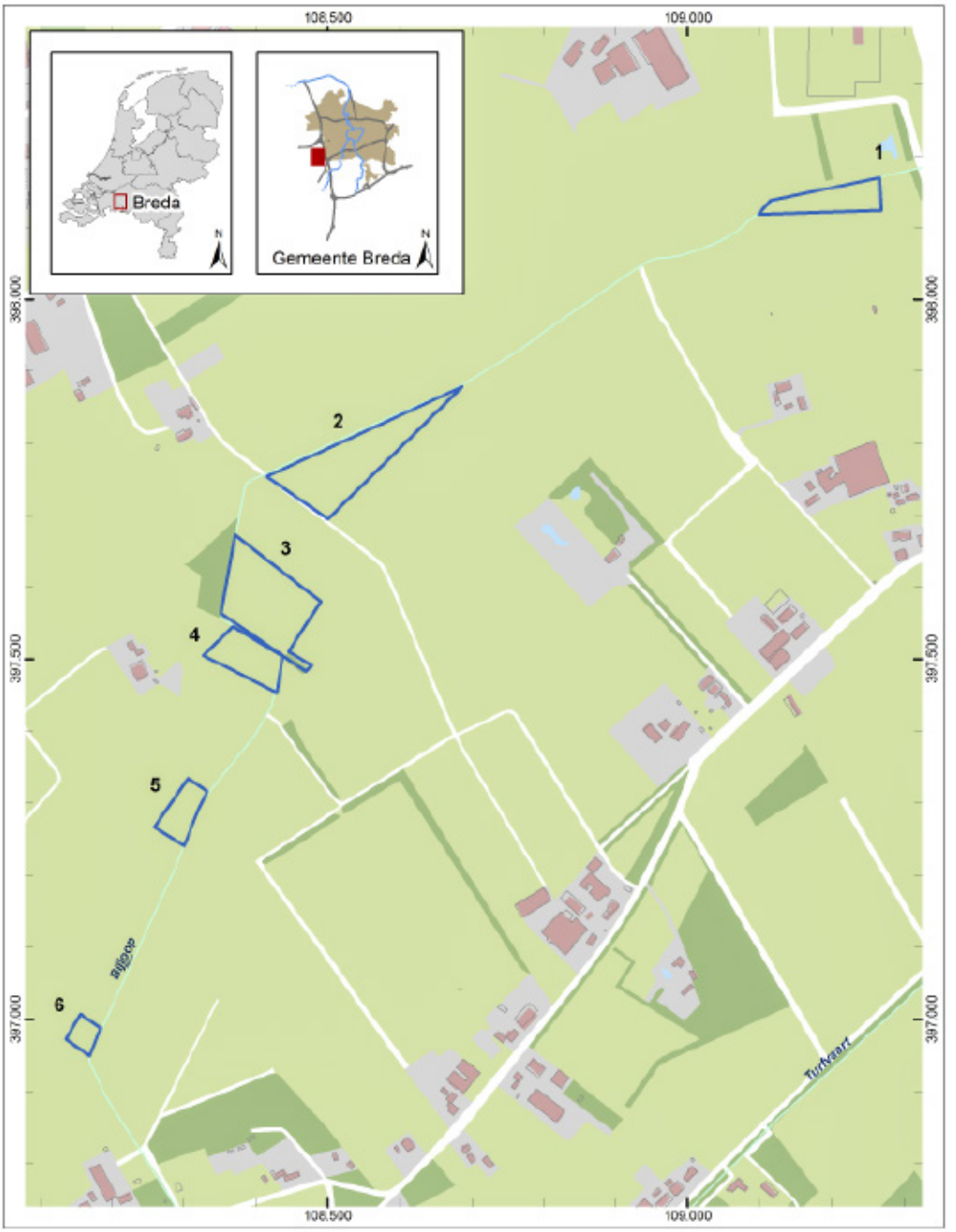

2. Overzicht plangebieden.

Breda. Hazardweg Bijloop *(vindplaats 4)*

Langs de Bijloop in Breda is vanwege natuurontwikkeling archeologisch onderzoek uitgevoerd.[2] Aan de Hazardweg is langs de Bijloop een kleine vindplaats uit het mesolithicum (de midden-steentijd, circa 9.000-5500 v. Chr.) aangetroffen.

Vanaf de late middeleeuwen is in de omgeving veel veen afgegraven. Langs de Bijloop is op het dekzand nog een dunne veenlaag aanwezig. De onderkant van het veen en daarmee de start van de veengroei is door middel van de C14 methode gedateerd tussen 7000 en 6600 voor Christus. Kleine stukjes vuursteen zijn in de basis van het veen gevonden.

In de midden-steentijd leefden de mensen nog niet op vaste locaties, ze trokken rond op zoek naar geschikte tijdelijke woonplekken waar gejaagd, gevist en verzameld kon worden. Werktuigen in deze periode werden veelal van vuursteen gemaakt. Vuursteen komt hier niet van nature voor, maar is aangevoerd vanuit de Ardennen, Duitsland en Frankrijk.

Langs de Bijloop zijn in Breda nog drie vindplaatsen uit de midden-steentijd bekend. Eén daarvan, langs de Princenhagelaan, is eveneens onder een veenlaag gevonden. De vindplaatsen geven aan dat het gebied van de Bijloop destijds geschikt was voor tijdelijke bewoning, maar ook dat er sindsdien niet al te veel is verstoord.

3. Een proefsleuf langs de Bijloop
4. Bijloop profiel: veen op klei op het dekzand.

2 Nollen en De Jonge in prep. en Nollen en De Jonge 2013a.

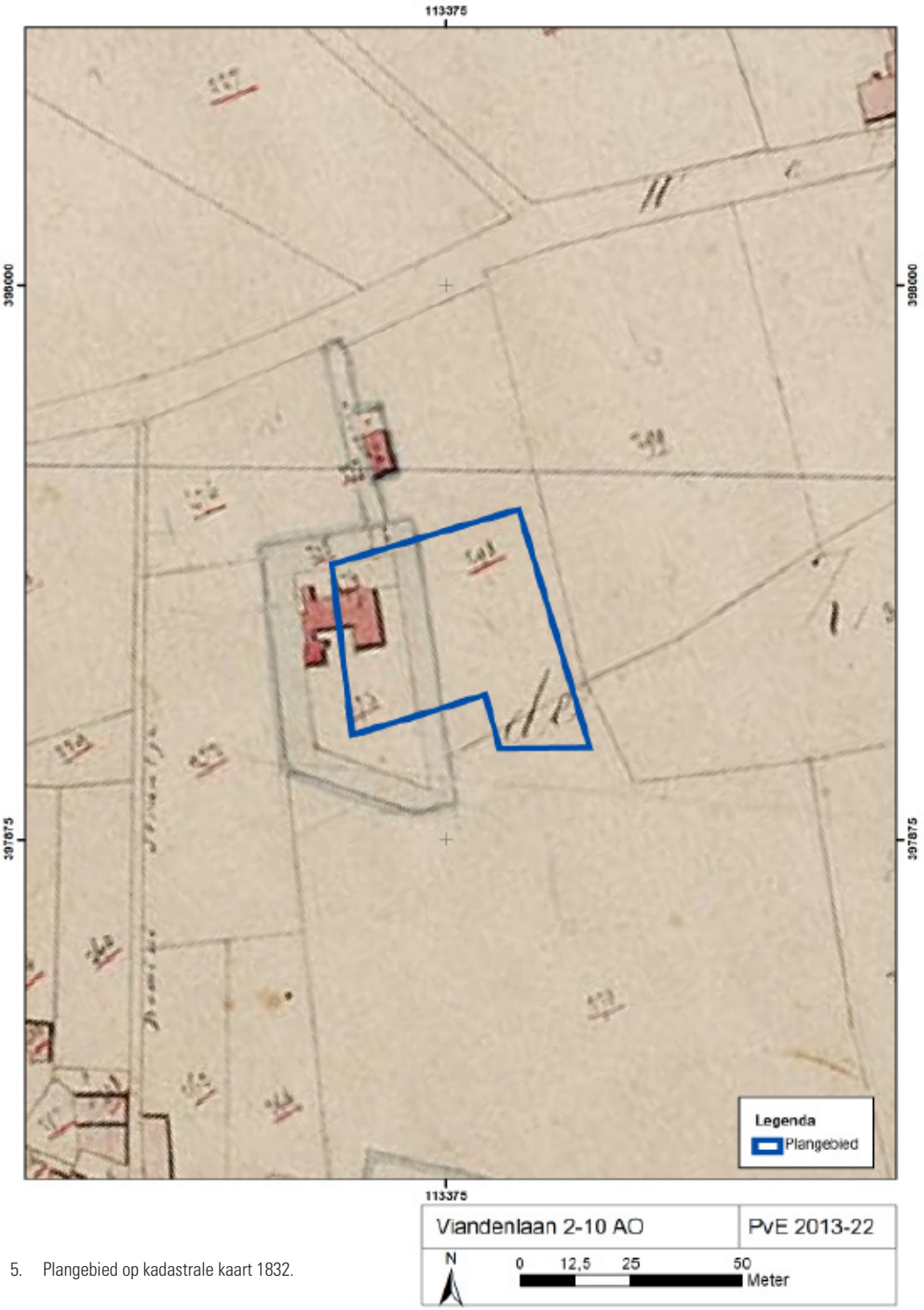

5. Plangebied op kadastrale kaart 1832.

Breda. Viandenlaan *(vindplaats 20)*

In de nazomer van 2009 en 2013 heeft er achter het voormalig postkantoor aan de Viandenlaan archeologisch onderzoek plaatsgevonden. [3] De aanleiding voor het onderzoek was de bouw van een nieuw basisschoolcomplex.

De opgravingen aan de Viandenlaan hebben plaatsgevonden op de plek waar vroeger de pastorie van Ginneken heeft gestaan. Deze pastorie is gebouwd in 1608 op grond die eigendom was van het armbestuur van Ginneken en de naam "den wal oft H. Geestacker" droeg. De pastorie was, vermoedelijk om veiligheidsredenen, van begin af aan omgeven door een rechthoekige gracht en toegankelijk via een bruggetje in de noordoost-hoek van het terrein.[4] In 1648, na de Vrede van Münster, moest de pastoor het huis verlaten en werd de pastorie de woning van de hervormde predikant. Het huidige Postlaantje heeft dan ook lang het Domineeslaantje geheten: hierlangs liep de dominee van zijn woning naar de hervormde kerk ten zuidwesten van de predikantswoning.

In 1886 werd het pand door de hervormde gemeente verkocht aan een particulier. In de periode hierna kwam het pand aan de Viandenlaan in bezit van verschillende partijen en diende het als gemeentehuis, militair (hoofd)kwartier en architectenbureau. Eind negentiende eeuw werd de gracht gedempt en in 1965 werd het pand uiteindelijk gesloopt.

6. Het archeologisch onderzoek van middeleeuwse sporen en de pastorie aan de Viandenlaan.

3 De Jonge in prep.
4 Brekelmans 1971.

7. Het keldertje van de pastorie en een van de gemetselde waterputten.

Tijdens het archeologisch onderzoek bleek dat de fundamenten van het pastoriegebouw niet meer in de bodem aanwezig waren. Wel konden we aan de hand van uitgraafkuilen en concentraties van puinresten vaststellen waar het gebouw gestaan moest hebben. Het enige dat resteerde van het pastoriegebouw was een keldertje. Dit keldertje lag onder de opkamer, en was via de keuken toegankelijk.

Er zijn maar liefst vier gemetselde waterputten gevonden op het pastorieterrein, die door de eeuwen heen de bewoners van water voorzien hebben.

Gedeeltes van de noordelijke en de oostelijk gracht konden worden opgegraven. Uit de vulling van de gracht is een grote hoeveelheid vondstmateriaal verzameld: bijvoorbeeld aardewerk, glas, bouwmateriaal, munten en rookpijpjes. In de noordelijke gracht zijn houten palen gevonden die hebben gehoord tot een houten brug over de gracht. Ook

8. Diverse munten daterend van 1626 tot 1783 die in de gracht van de pastorie zijn gevonden.

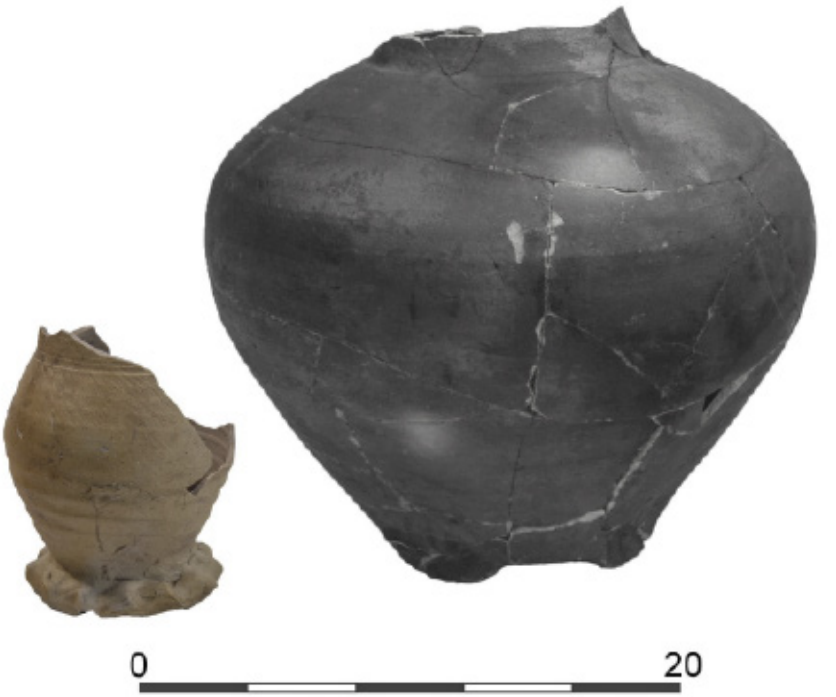

9. Een steengoed kan uit Siegburg en een pot van grijsbakkend aardewerk, beide daterend uit de late middeleeuwen.

langs de oostgracht zijn aan weerszijden palenrijen gevonden, die aangeven dat er langs de gracht een afrastering heeft gestaan.

Behalve de verwachte resten van de zeventiende-eeuwse pastorie zijn er ook oudere sporen tijdens het archeologisch onderzoek aangetroffen. Sporen uit de late middeleeuwen (1250-1500), die aanwijzing geven voor bewoning in de dertiende tot de vijftiende eeuw op deze plek in het Ginneken. De sporen kunnen we dateren aan de hand van aardewerk dat typerend is voor deze periode, namelijk grijsbakkend aardewerk. Helaas zijn er geen paalsporen aangetroffen, die een plattegrond van een woonhuis vormen. Hiervoor kunnen verscheidene oorzaken zijn: de woning heeft buiten het onderzochte terrein gelegen, de sporen zijn verstoord door de latere zeventiende en twintigste-eeuwse sporen, of de woning is gebouwd met palen op houten sloffen, waardoor geen diepe paalkuilen zijn ontstaan. De aangetroffen sporen en vondsten maken ons wel duidelijk dat de woning hier vlakbij moet hebben gestaan.

Er zijn paalsporen gevonden die een plattegrond van een spieker vormen. In deze gebouwtjes werd bijvoorbeeld graan opgeslagen. Om de oogst tegen ongedierte en vocht te beschermen werden deze schuurtjes op palen geplaatst. Er zijn drie greppeltjes gevonden, die voor de afwatering van het terrein zorgden of als erfafscheiding hebben gediend. En er is een afvalkuil aangetroffen, waaruit een grote hoeveelheid vondstmateriaal is verzameld, zoals aardewerkscherven en dierlijk botmateriaal (consumptieafval). Ook zijn er drie waterputten aangetroffen: één put die tegen instorten is gefundeerd op een oud karrenwiel en is opgebouwd uit plaggen en twee tonputten.

10. Locatie van de opgraving (blauw omkaderd) aangegeven op de huidige topografie met projectie van infrastructuur, waterwegen en militaire relicten volgens Leenders en Rooze en Eimerman.

Breda. Poolseweg 126 *(vindplaats 7)*

Vanwege de voorgenomen bouw van twee huizen aan de Poolseweg 126, werd in april 2013 een archeologisch onderzoek uitgevoerd. [5] Hierbij werden een gracht en een hiermee in verband staand bouwwerk gevonden.

Uit historische bronnen was niet bekend dat op deze locatie een bouwwerk aanwezig was. Op basis van oude kaarten situeert Leenders (2006) in zijn Cultuur Historische Landschapsinventarisatie net ten zuiden van het plangebied de Molenlei, die al voor 1280 als een kanaal gegraven moet zijn. Dit kanaal is waarschijnlijk vanaf IJpelaar tussen de Rulle en de Mark gegraven om de watermolen bij de zandbergen te voeden. Bij het graven van de Molenlei is een wal ontstaan. Gracht betekent namelijk vanouds 'wal' en niet 'sloot'. Ten noorden van het perceel waarbinnen het plangebied is gelegen liep de Molengrachtstraat, die genoemd is naar deze 'gracht'. Dit doet vermoeden dat de wal Molengracht ten noorden van de Molenlei heeft gelegen, mogelijk direct ten noorden van het plangebied.[6] De verdedigingslinies uit 1624/25 worden door Rooze en Eimermann en Leenders respectievelijk ten noorden en ten zuiden van het plangebied verwacht en zouden oost-west georiënteerd zijn.[7]

11. Overzichtsfoto van de opgraving met in rood de gracht en de depressie aangegeven.

5 Nollen en De Jonge 2013b.
6 Leenders 2006.
7 Leenders 2006, Rooze en Eimermann 2005

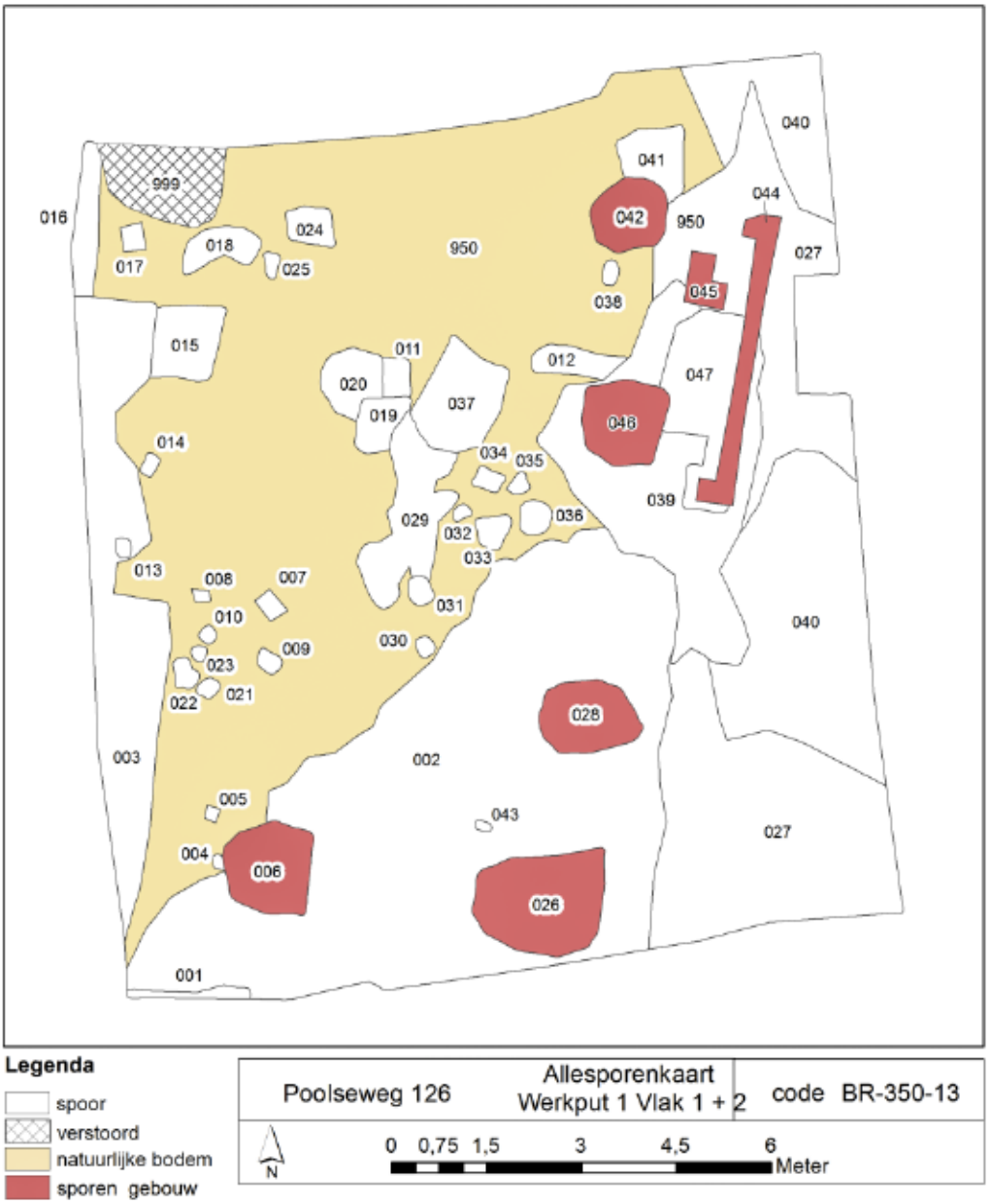

12. Allesporenkaart, de sporen van het gebouw zijn oranje gemaakt.

Bij het archeologisch onderzoek werd ook een deel van een gegraven gracht gevonden (afb. 10). Opmerkelijk is dat deze gracht noord-zuid georiënteerd is en dus haaks staat op de verwachtte Molenlei en de (latere) linies. Naast de gracht zijn puinkuilen en poeren en een bakstenen fundament gevonden die mogelijk als fundering voor een gebouw of constructie hebben gediend (afb. 11). Helaas is de functie van dit gebouw of deze constructie op basis van de aangetroffen sporen niet te achterhalen, maar mogelijk is het een deel van een kade, sluis, brug of een watermolen geweest. Hoewel de functie van het gebouw of constructie niet bepaald kon worden, konden het bouwwerk en de gracht wel goed worden gedateerd. Aan de hand van de aangetroffen vondsten werd duidelijk dat de gracht en de bijbehorende constructie gegraven, gebouwd en afgebroken/dichtgegooid zijn tussen 1550 en 1650. Het dichten van de gracht en de sloop van het naastgelegen gebouw is vermoedelijk gebeurd ten behoeve van de verdediging of aanval van de stad in de Tachtigjarige Oorlog.[8] Het is bekend dat er in die tijd veel gebouwen werden gesloopt die binnen het schootsveld van de verdedigingswerken lagen.

8 Nollen en De Jonge 2013b.

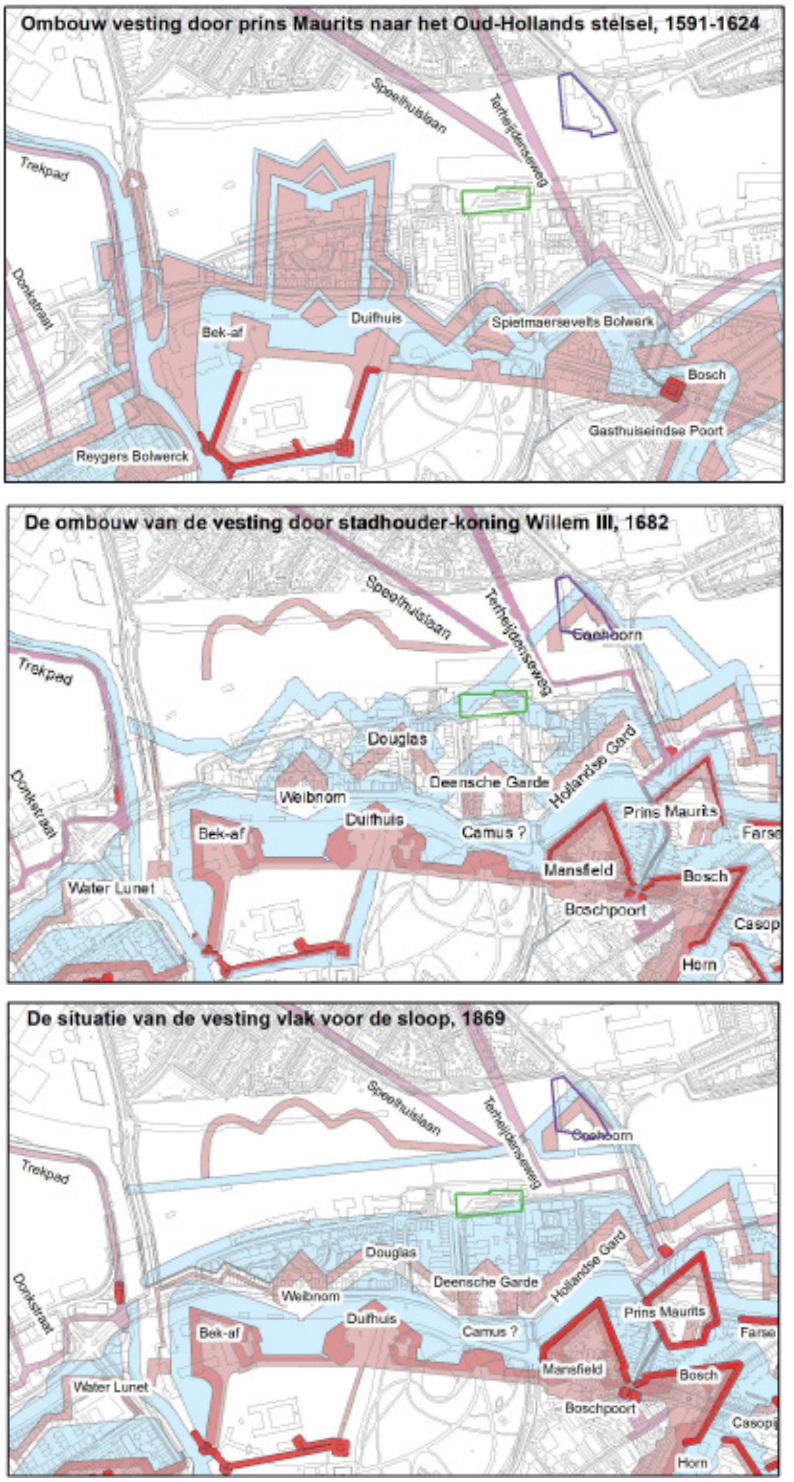

13a,b,c. Drie fases van de moderne vesting van Breda (groen = Stationsplein, paars = Speelhuisplein).

Breda. Stationsplein *(vindplaats 15)* en Speelhuisplein *(31)*

Vanwege de nieuwbouw van het station van Breda en de daarmee samenhangende bodemverstorende werkzaamheden is er op het Stationsplein archeologisch onderzoek gedaan.[9] Tijdens het veldonderzoek zijn sporen aangetroffen die gedateerd kunnen worden in de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Op het terrein is de zeventiende-eeuwse vestinggracht aangesneden. De vestinggracht is in 1682 ter plaatse aangelegd. De oriëntatie van de gracht in het veld komt overeen met de ligging van de vestingwerken en -gracht zoals weergegeven op de vestingkaart. De exacte ligging wijkt echter iets af. De breedte van de gracht zoals waargenomen tijdens het veldwerk bedraagt 27 meter. Dit is smaller dan verwacht werd op basis van het kaartmateriaal.

Op het terrein is ook een deel van de negentiende-eeuwse vestinggracht aangetroffen. Tussen de zeventiende-eeuwse gracht en de negentiende-eeuwse gracht was de bodem minder diep verstoord en was de natuurlijke bodem onder het bastion uit de zeventiende-eeuw (naamloos bastion gelegen voor de Deensche Garde, zie afb. 13b) nog intact. Hierin lagen drie noord-zuid georiënteerde greppels en enkele paalsporen. Mogelijk zijn de greppels laatmiddeleeuwse ontginningsgreppels.

14. Archeologen aan het werk op het Stationsplein.

9 De Nes en De Jonge 2014a.

In het kader van de ontwikkeling van het stationsgebied zijn de gebouwen van de Albert Heijn en Bric&Brac gesloopt en is er een nieuw viaduct over de Terheijdenseweg aangelegd.[10] Tijdens deze werkzaamheden aan het Speelhuisplein heeft archeologisch onderzoek plaatsgevonden, dat verrassende resultaten heeft opgeleverd.

In de grond die vrijkwam tijdens de ondergrondse sloop van de gebouwen aan het Speelhuisplein bleken menselijke skeletresten aanwezig te zijn. Nadat forensisch onderzoek had uitgewezen dat deze botten archeologisch van aard waren, hebben de archeologen van de gemeente Breda het onderzoek overgenomen. Verspreid over het terrein zijn de resten van minimaal acht personen aangetroffen, gebaseerd op het aantal linker dijbenen die zijn gevonden. Opvallend is dat de meeste skeletdelen, die aanwijzing kunnen geven over de leeftijd bij overlijden, behoren tot individuen die tussen het vijftiende en vijfentwintigste levensjaar zijn overleden.

15. Eén van de schedels waarvan het schedeldak gelicht is na overlijden.

Ter hoogte van het nieuwe viaduct is een paar maanden later een skelet in grafcontext aangetroffen. Het bleek ook hier om een jong persoon te gaan, die tussen 18 en 20 jaar oud was toen hij overleed. Langs de buitenste begrenzing van de grafkuil zijn resten van hout en ijzeren nagels gevonden. Het individu zal dus in een houten kist zijn begraven.

Bij dit individu bleek het schedeldak te zijn gelicht na overlijden. Op één van de schedels aangetroffen in de stort bleken ook sporen van een schedellichting aanwezig te zijn. Een schedellichting was onderdeel van een lijkschouwing, dat gewoonlijk werd verricht op verongelukten, verdronkenen, zelfmoordenaars, militairen en geestelijk gestoorden.[11] De reden tot een lijkschouwing was in eerste instantie om de doodsoorzaak vast te stellen, maar werd ook uit een wetenschappelijke interesse uitgevoerd. De meest aannemelijke verklaring voor de huidige vondst is dat deze schedellichting in een militaire context is gebeurd. Breda heeft al vroeg een professioneel hospitaal voor de soldaten. Als stedelijke instelling verrijst in 1644 een Militair Hospitaal ten oosten van het Weeshuis aan de Oude Vest. Dit wordt opgeheven in 1798. Na 1795 wordt het Kasteel als hospitaal gebruikt met ongeveer 1000 bedden. Het militair hospitaal vestigt zich in 1828 in Huis Brecht.[12] De reden tot schedellichting in een militaire context zal als onderdeel van een lijkschouwing het onderzoeken van de doodsoorzaak geweest zijn. In 1819 bepaalde koning Willem I zelfs dat op alle soldaten die in een hospitaal overleden, verplicht sectie moest worden verricht.[13] Vanwege de professionele aard van het militaire hospitaal in Breda kan men zich voorstellen dat ook hier de wetenschappelijke kennis van het menselijk lichaam moest worden bijgehouden en vergroot. Dus een schedellichting uit wetenschappelijke interesse kan hier het geval zijn geweest.

De resultaten van het onderzoek van het skeletmateriaal doen vermoeden dat de aangetroffen resten behoren tot soldaten die tussen de zeventiende en negentiende eeuw op het Lunet Coehoorn zijn begraven. De jonge leeftijd bij overlijden, de schedellichtingen en de locatie van de vondst ter hoogte van het voormalige vestingwerk Lunet Coehoorn wijzen ons hierop. Het aangetroffen graf is binnen de wal op het Lunet Coehoorn gelegen en haaks op de wal georiënteerd. Het was niet ongebruikelijk dat onder bepaalde omstandigheden soldaten in de wallen van vestingwerken begraven werden, er zijn hier meerdere gevallen van bekend.[14] Tijdens het slechten van de vesting zal het merendeel van de graven verstoord zijn en verspreid over het terrein terecht zijn gekomen.

10 De Jonge 2014.
11 Portegies 1999.
12 Peeters 1972.
13 Portegies 1999.
14 Bijvoorbeeld: Begraafplaats voor de Schotten in de wallen (tijdens oorlog met Frankrijk was er een zwaar garnizoen). SAB, Notulen van de magistraat, 1748. Oud administratief archief der stad Breda, 1280-1810 (Afd. I-1a), inv. nr. 65 (oud H 62), fol. 217v; Massagraf soldaten 1794 Bastion Baselaar in Den Bosch.

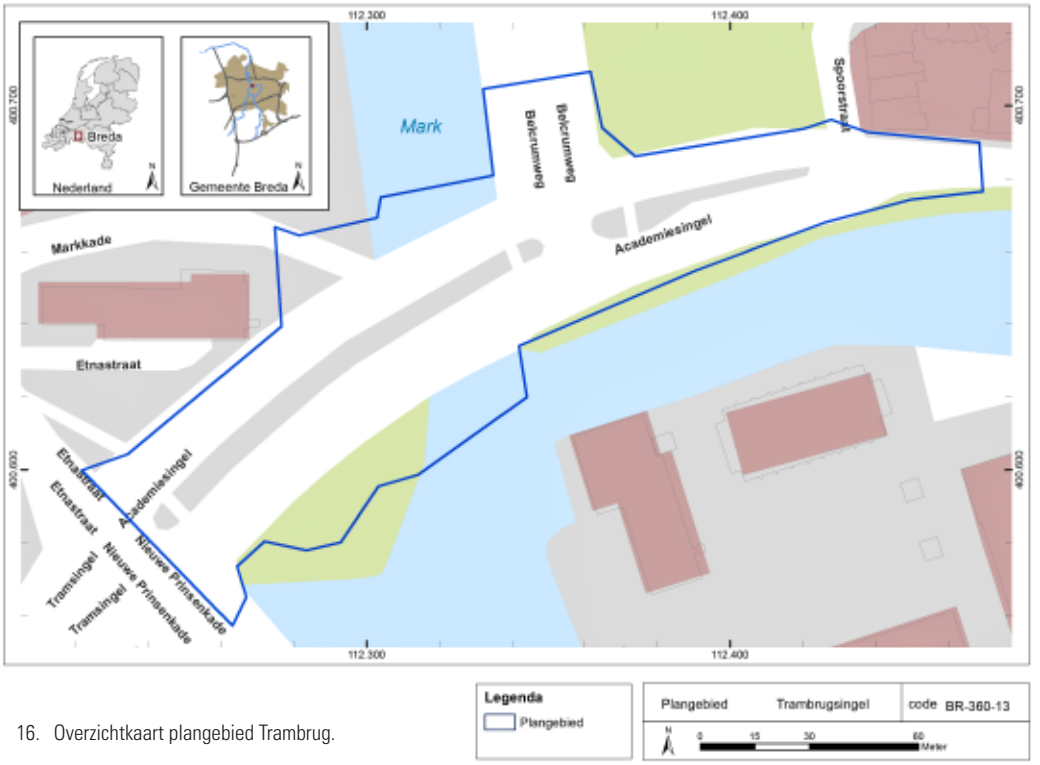

16. Overzichtkaart plangebied Trambrug.

17. Verschillende vondsten van keramiek afkomstig uit de ophoging.

Breda. De Trambrug en een gedempte gracht vol vondsten *(vindplaats 18)*

Bij de vervanging van de Trambrug (tegenwoordig Koning Willem Alexanderbrug) in 2013 is er archeologisch onderzoek uitgevoerd. [15] Hierbij zijn resten van verschillende voorgangers van de brug gevonden. Er is veel materiaal gevonden in een deel van een wegophoging. In dit artikel zal achtereenvolgens een korte geschiedenis van de trambrug gegeven worden en er zullen enkele vondsten afkomstig uit de gracht worden toegelicht.

De eerste brug was een stalen ophaalbrug, alleen geschikt voor voetgangers en karren, die vlak langs de spoorbrug was gelegen. De brug werd gebouwd in 1865 en geopend in 1866. De ophaalbrug werd in 1893 weer afgebroken en vervangen door een draaibrug, de eerste brug die ook geschikt was voor tramverkeer. Het was de eerste echte Trambrug van die naam. Bij raadsbesluit van 26 januari 1895 werd deze brug ook officieel de Trambrug genoemd. De tramlijn liep van de Spoorstraat via de Academiesingel over de Trambrug naar de Etnastraat en de Tramsingel. De laatste stoomtram reed in Breda op 22 mei 1937. De naam Trambrug werd toch nog eens bevestigd bij raadsbesluit van 29 juli 1937 en hield daarmee de herinnering levendig aan de rol van het tramverkeer bij de ontwikkeling van Breda in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw.[16] Een deel van de westelijk kademuur van deze draaibrug was nog in de bodem aanwezig en is in zicht geweest tijdens het archeologisch onderzoek.

In de jaren dertig van de twintigste eeuw wordt besloten de draaibrug te vervangen door een bredere klapbrug, aangezien er geen tramverkeer meer over de brug gaat. In 1939 werd de derde brug op deze plaats aanbesteed, de tweede met de naam Trambrug; het werd een zogenaamde basculebrug of beweegbare brug met één draaipunt. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak was de brug nog in aanbouw. Door de oorlog konden niet alle materialen die nodig waren worden geleverd.

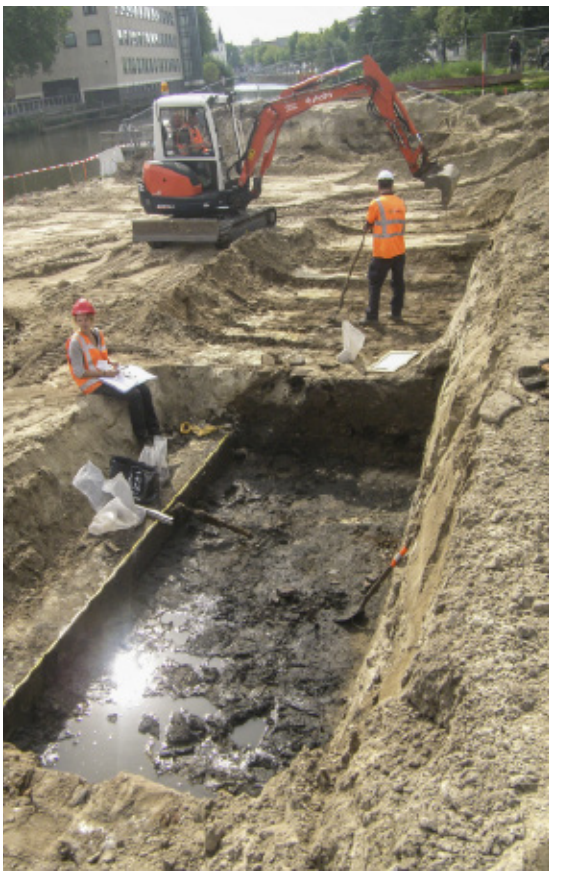

18. Archeologisch onderzoek Trambrug.

15 De Nes en de Jonge 2014b.
16 Haastert 1973.

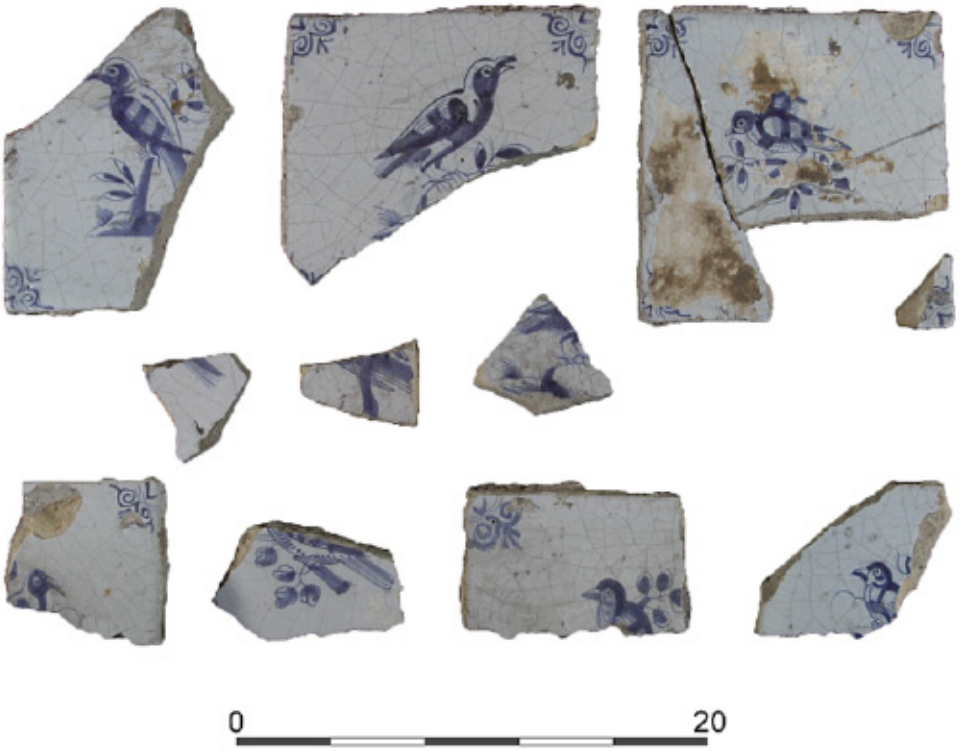

19. Fragmenten van wandtegels met vogelafbeeldingen.

De nieuwe brug werd in 1944 ernstig beschadigd door de terugtrekkende Duitsers en daarna zo spoedig mogelijk weer hersteld. Ook van deze klapbrug is een deel van een halfronde kademuur terug gevonden.[17] Tenslotte wordt in 1977 de klapbrug vervangen door de Trambrug die tot voor kort op deze locatie lag. Deze Trambrug was een simpele constructie; een betonnen plaat op poten, niet ingericht op het doorlaten van scheepvaartverkeer. De vierde brug lag iets ten zuiden van de derde brug. Voor het autoverkeer moest de aansluiting tussen de Tramsingel en de Academiesingel namelijk vloeiender verlopen. De twee bruggen hebben zelfs korte tijd samen bestaan. Deze laatste brug is in 2013 gesloopt en vervangen door de huidige brug, de Koning Willem-Alexanderbrug, de vijfde brug op deze locatie.[18]

Direct ten oosten van de oude brugkades werd een laag gevonden waarin veel vondsten aanwezig waren. De vondsten uit deze laag zijn te dateren vanaf de late middeleeuwen tot en met de nieuwe tijd (1250-heden). Wanneer we de locatie van deze vondstconcentratie projecteren op kaarten van de vesting, de kadastrale minuutplan uit 1824 en de kadasterkaart uit 1890 blijkt op deze locatie steeds de weg te liggen. Waarschijnlijk is dit materiaal bij het slechten van de vestingwerken, aan het eind van de negentiende eeuw, als ophogingsmateriaal voor de weg gebruikt. Waar het stadsafval vandaan kwam is niet meer te achterhalen. In totaal zijn er 1711 fragmenten (ongeveer 65 kilo) gevonden. De vondsten

uit de wegophoging zijn te dateren tussen 1250-heden. In de laag zijn fragmenten keramiek, kleipijp, metaal, munten, steen, vuursteen, schelpen, glas, dierlijk bot en keramisch bouwmateriaal gevonden. Het merendeel van de vondsten bestond uit keramiek. Op de bijgevoegde afbeelding is een selectie van dit materiaal te zien, het roodbakkend aardewerk, steengoed en industrieel wit kwam het meeste voor binnen dit vondstenspectrum. Er zijn opvallend veel wandtegelfragmenten gevonden met (delen van) vogels erop (zie afbeelding. Deze wandtegels zijn te dateren in de zeventiende eeuw.[19]

In de wegophoging werden ook tien koperen muntjes gevonden die dateren uit de achttiende, negentiende en twintigste eeuw. Het oudste muntje dateert uit 1745. Het is een koperen oord uit het prinsbisdom Luik.

Een deel van de vondsten is als consumptieafval in de ophoging terecht gekomen. Zo zijn er resten van oesters, mosselen, alikruiken, kokkels en slachtafval van rund aangetroffen.[20]

20. Koperen oord uit het prinsbisdom Luik uit 1745.

17 Haastert 1973.
18 Otten 1988.
19 Ten Broeke 2000.
20 De Nes en De Jonge 2014b.

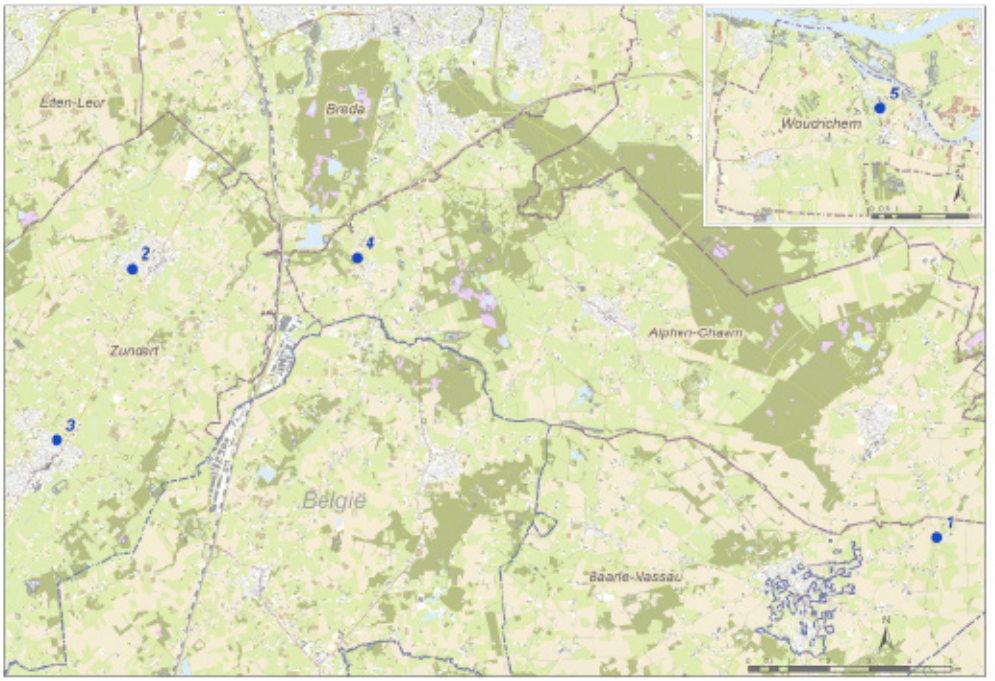

21. Kaart met de geselecteerde archeologische onderzoeken uit de regio West-Brabant. In de regio West-Brabant zijn in 2013 vele onderzoeken uitgevoerd. Een vijftal vindplaatsen wordt hierna beschreven.

22. Klein Bedaf 3 allesporenkaart.

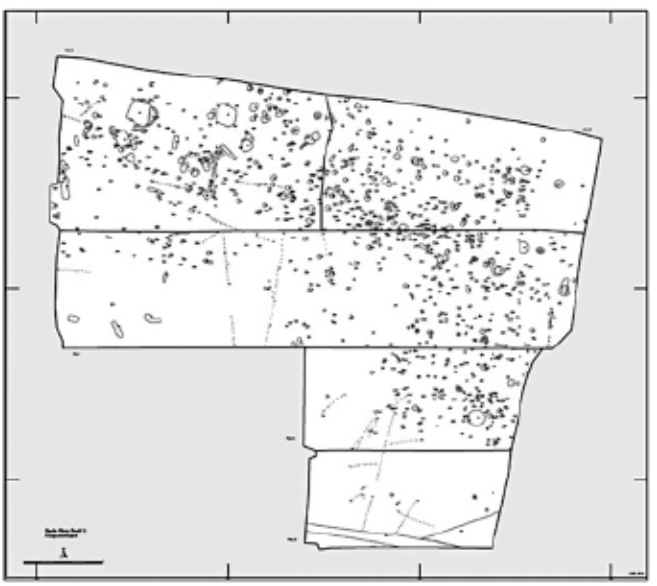

Baarle Nassau. Een bronstijdnederzetting op Klein Bedaf 3 *(vindplaats regio 1)*

In het kader van nieuwbouw ten behoeve van Fokzeugenbedrijf Bervoets BV heeft de firma ADC ArcheoProjecten een archeologische opgraving uitgevoerd in het plangebied Klein Bedaf 3 te Baarle-Nassau.

In 2007 is het vooronderzoek reeds gestart; tijdens het proefsleuvenonderzoek [21], dat volgde op het bureau- en booronderzoek met veldkartering [22], werden vele archeologische sporen aangetroffen. Op dat moment werd er vanuit gegaan dat het om ijzertijdsporen ging. Op advies van de Regio West-Brabant heeft de gemeente Baarle-Nassau besloten dat de vindplaats, voor zover gelegen binnen de zone waar nieuwbouw was voorzien, opgegraven moest worden. In 2013 volgde daarom de archeologische opgraving, eind 2014 wordt het eindrapport ervan verwacht. Voor nu geven de resultaten een nieuwe kijk op de prehistorische bewoningsgeschiedenis van Klein Bedaf en de directe omgeving.

Binnen het dekzandeiland Alphen-Baarle, ligt het plangebied op de flank van een dekzandrug.[23] De bodem is geclassificeerd als een veldpodzolgrond welke wordt gevormd in relatief natte gebieden. Blijkbaar was de locatiekeuze in dit geval met name gebaseerd op de ligging op de flank van de dekzandrug en daardoor blijkbaar toch interessant genoeg voor bewoning.

Tijdens de archeologische opgraving zijn op een oppervlakte van minder dan 3.000 m^2 maar liefst 1.120 sporen geregistreerd uit de midden-bronstijd (1800-1100 voor Chr.). Uit deze enorme bulk sporen konden twintig gebouwstructuren gedestilleerd worden; tien hoofdgebouwen (huisplattegronden en grote bijgebouwen) en tien kleinere gebouwstructuren (een hutkom, een bijgebouw en acht spiekers). De datering midden-bronstijd is gebaseerd op typologische kenmerken en wordt ondersteund door analyse van het aangetroffen aardewerk en de C14-dateringen.[24]

Uit diverse stakenrijen blijkt de aanwezigheid van vee. Deze stakenrijen zijn namelijk geïnterpreteerd als veedriften. Deze dienden om het vee tot in de stal van de boerderij te loodsen. De toekomst zal leren waar de waterputten of waterkuilen liggen. Vermoed wordt dat deze in de lager gelegen delen van het terrein te vinden zijn. Ook begravingen zijn nog niet aangetroffen.

Opvallend is de vondst van de reeds genoemde hutkom. Een hutkom is een half ingegraven, rechthoekig gebouwtje. Doordat de bodem ervan onder het maaiveld ligt, blijft de temperatuur in de winter en in de zomer vrijwel constant. Deze gebouwen waren niet bedoeld voor bewoning; de veronderstelling is dat ze werden gebruikt voor het uitvoeren van specifieke ambachten. In de hutkom van Klein Bedaf is een fragment van een smeltkroes aangetroffen. Dit zou erop kunnen duiden dat in de hutkom metaalbewerking plaatsvond. Hutkommen zijn vooral bekend uit de Romeinse tijd en Middeleeuwen, uit de bronstijd zijn ze slechts sporadisch bekend.

21 Mostert en Verbeek 2009.
22 Wilbers 2007.
23 Tekst voornamelijk gebaseerd op het conceptopgravingsrapport: B. Van der Veken/N. van Asch /E. Drenth /M.J.A. Melkert /A. Müller, 2014: Baarle-Nassau, Klein Bedaf. Een archeologische opgraving van een Bronstijdnederzetting, *ADC-rapport 3726*.
24 Arnoldussen 2008.

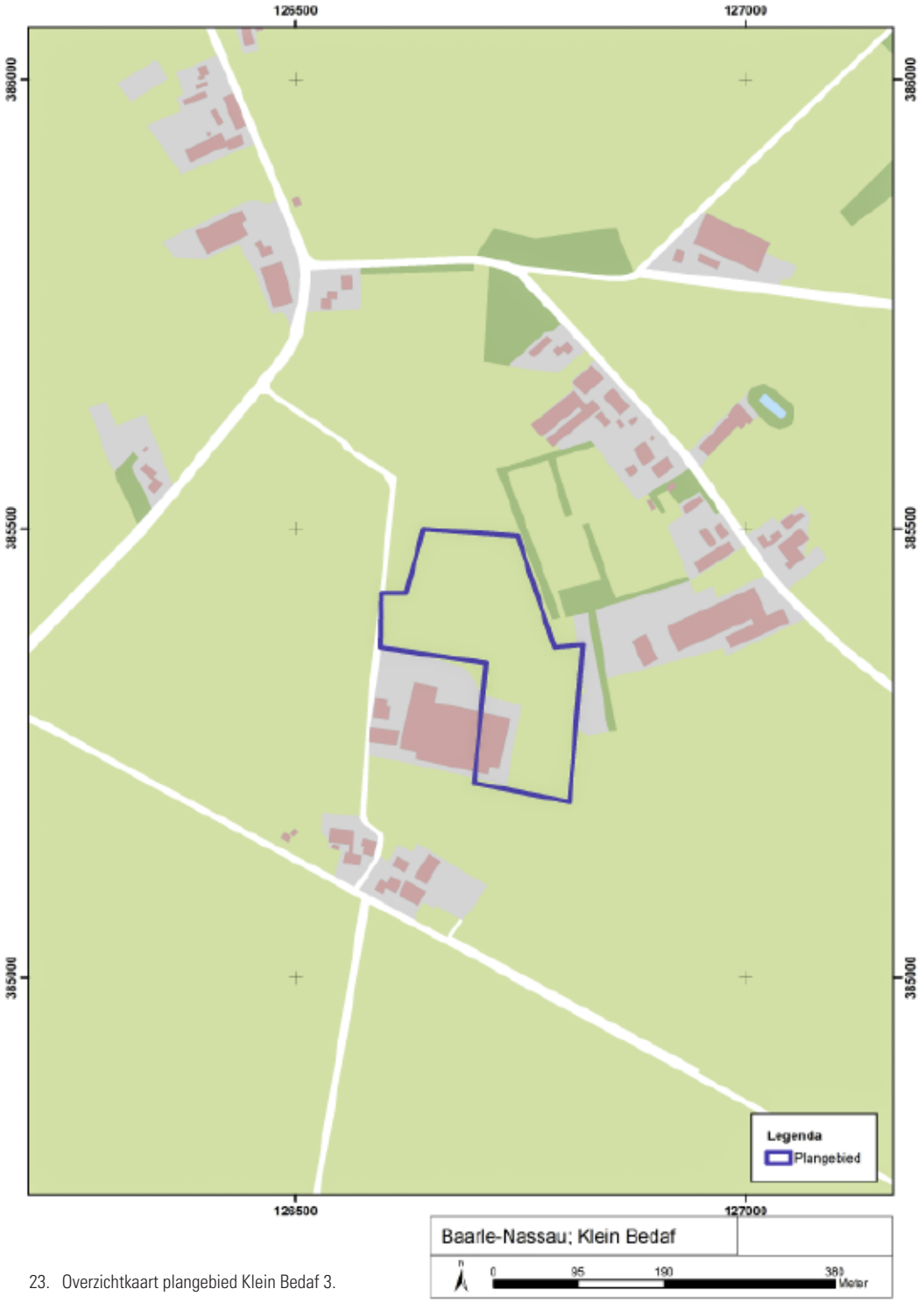

23. Overzichtkaart plangebied Klein Bedaf 3.

ADC ArcheoProjecten heeft de aangetroffen nederzetting te Baarle-Nassau vergeleken met enkele andere -recent onderzochte- bronstijdvindplaatsen in zuidoost-Brabant.[25] Wat opvalt is dat alle sites een uitstekende conserveringstoestand kennen en dat er telkens sprake is van weinig of geen sporen uit latere perioden of van recente bodemverstoringen. Ook is er sprake van een bovengemiddelde spoordichtheid die bestaat uit vele verschillende structuren binnen een beperkte oppervlakte. Dit staat in schril contrast tot het nederzettingsmodel van de zwervende erven dat gebruikelijk leek voor de zandgronden van Zuid-Nederland en Vlaanderen. De theorie houdt in dat een nederzetting of erf regelmatig verplaatst werd en dus door het landschap 'zwierf'. Er is in Baarle-Nassau (zoals ook bij de vergelijkingssites) bewezen dat op een gering oppervlak verschillende boerderijen tegelijk hebben bestaan en dat er op basis van de aangetroffen oversnijdingen gesteld kan worden dat er sprake is van continue bewoning. Het is de verwachting dat dit onderzoek een nieuw licht doet schijnen over de late prehistorie (Vanaf laat neolithicum 2850 v. Chr. tot late ijzertijd 12 v. Chr.) van West-Brabant.

25 Son en Breugel-Ekkersrijt en Veldhoven-Habraken

24. Overzichtkaart plangebied Mencia Sandrode Zundert (Verlengde Hofdreef)

Zundert. Een grafveld nader begrensd (vindplaats regio 3)

Voorafgaand aan de bouw van de huidige scholengemeenschap Mencia Sandrode te Zundert vond in 2003 een archeologische opgraving plaats. [26] Uit het voorafgaande vooronderzoek uit 2003 was de verwachting naar voren gekomen dat in het plangebied sprake zou zijn van een dekzandkop waarop bewoningssporen uit de prehistorie verwacht konden worden. Nederzettingsresten werden in 2003 in de opgraving echter niet aangetroffen, wel een voor West-Brabant bijzonder grafveld. De gemeente Zundert heeft in overleg met de Regio West-Brabant besloten om in twee aangrenzende plangebieden eveneens archeologische vooronderzoeken en opgravingen te laten verrichten. Het ging hierbij om de ontwikkeling van de Bedrijvenzone Verlengde Hofdreef en om de aanleg van de Randweg om Zundert. De onderzoeken zijn tussen 2007 en 2013 uitgevoerd.

De opgraving van het plangebied Mencia Sandrode leverde op basis van het aangetroffen aardewerk een grafveld op dat in twee fasen is gebruikt. De oudste fase dateert uit de late bronstijd (1100-800 voor Chr.) en de jongste fase uit de middenijzertijd (500-250 voor Chr.). Daarnaast werd als mogelijk onderdeel van de jongste fase van het grafveld ook een deel van een zogenaamd *Viereckschanze* aangetroffen. Dergelijke rechthoekig omgreppelde terreinen worden vaak geduid als cultusplaats waarbinnen rituele handelingen werden verricht. Het is niet duidelijk of het dan uitsluitend gaat om handelingen die samenhingen met de voorouderverering en de feitelijke crematies, maar verwacht mag worden dat dit terrein een rol heeft gespeeld bij het gebruik van het grafveld.

Het onderzoek in 2003 beperkte zich tot de nieuwbouwlocatie van de school. Omdat de grondsporen van het grafveld doorliepen tot aan de randen van de opgravingsputten werd verondersteld dat het grafveld verder door kon lopen in diverse richtingen. Als gevolg van ontwikkelingsplannen ten behoeve van de Bedrijvenzone Verlengde Hofdreef werd het mogelijk om de begrenzing van het grafveld in 2007 in zuidoostelijke richting verder te onderzoeken. In 2007 werd er dan ook een archeologisch proefsleuvenonderzoek uitgevoerd.[27] Aansluitend aan het grafveld bij het Mencia werden sporen in de sleuven aangetroffen, die als onderdeel van het grafveld werden geïnterpreteerd. Wel nuanceerden de onderzoekers deze sporen door te stellen dat, gezien de dichtheid aan sporen, het waarschijnlijk alleen de randzone van het grafveld betrof. Het leek erop dat een bijbehorende nederzetting was aangetroffen. De nederzettingsresten werden, net als het grafveld, gedateerd in de periode van de late bronstijd en de middenijzertijd. De bewoning leek daarbij georiënteerd te zijn op een natuurlijk ven dat ook in de sleuven werd aangetroffen. Geadviseerd werd om het plangebied voorafgaand aan nieuwe ontwikkelingen doormiddel van een opgraving te onderzoeken.

In 2012 waren de ontwikkelingsplannen voor het plangebied van de Bedrijvenzone Verlengde Hofdreef dusdanig ver uitgekristalliseerd dat de gemeente Zundert over ging tot het laten uitvoeren van het in 2007 geadviseerde archeologisch onderzoek. Van 21 mei tot en met 1 juni werden door de firma BAAC de zones zoals aangeduid in 2007 opengelegd en onderzocht. Anders dan verwacht bleek al snel dat de sporen die in 2007 waren aangetroffen, grotendeels de enige archeologische resten in het plangebied vormden. Het bleek dat de spiekers die in 2007 in de proefsleuven herkend waren, solitair in het landschap lagen, te midden van enkele andere niet nader gedefinieerde kuilen. Kennelijk vond opslag van gewassen op deze wijze te midden van het open veld plaats. Wel kon worden bevestigd

26 Voor dit en verder zie Kuijl en Krist 2005.
27 Voor dit en verder zie Van Renswoude 2007.

25. Allesporenkaart Zundert, Mencia Sandrode.

dat het grafveld in zuidoostelijke richting inderdaad begrensd kon worden waardoor er nu een beter beeld bestaat van het grafveld van Mencia Sandrode. De funeraire resten beperkten zich tot een enkel crematiegraf, een kleine concentratie van aardewerkscherven uit de Vlaardingen-cultuur (ca. 3500-2500 voor Chr.) en een langbed. Van dit langbed was in 2003 al een kleiner deel aangetroffen, maar op basis van de resultaten uit 2012 blijkt het één van de grotere uit West-Brabant te zijn.

Een langbed is een specifieke grafvorm uit de metaaltijden (2000-12 v. Chr.). Het bestaat uit een aarden wallichaam waaronder zich meestal het oorspronkelijke graf bevindt. Daarna hebben bijzettingen ín het wallichaam plaatsgevonden waarbij het niet duidelijk is of en zo ja wat voor familieband er heeft bestaan tussen het eerste graf en de latere bijzettingen. Aan weerszijde van het wallichaam liep een parallellopende greppel. In veel gevallen, en Zundert is hierop geen uitzondering, wordt bij archeologisch onderzoek alleen de set van twee greppels teruggevonden. Ook de resten van de eerste bijzetting werden in Zundert niet teruggevonden, hetgeen niet ongebruikelijk is bij dit type graf. Omdat het langbed onder het wegdek van de Verlengde Hofdreef doorliep kon het langbed tijdens het veldwerk eind mei 2012 niet verder worden onderzocht. Omdat de gemeente Zundert wel het belang van het grafmonument erkende voor de lokale geschiedschrijving is daarna besloten om in de zomer van 2013 ook dit deel van de Verlengde Hofdreef nog te onderzoeken. Archeologen van de Antea Group groeven op 22 en 23 juli de weg open en documenteerde de aanwezige resten. Zoals verwacht liep het langbed inderdaad door, maar andere archeologische sporen zoals crematiegraven werden niet aangetroffen. Naar

26. Sfeerfoto van het onderzoek naar het langbed, Zundert.

het oosten werd niet het einde aangetroffen van het Zundertse langbed zodat de lengte vooralsnog alleen kan worden bepaald als langer dan 66 meter.
Het in 2012 en 2013 uitgevoerde archeologisch onderzoek heeft vooral meer inzicht opgeleverd in de specifieke ligging van de grafvelden uit de late bronstijd en middenijzertijd. Dit wezenlijke aspect bleef bij het onderzoek in 2003 buiten beschouwing omdat toen alleen het grafveld zelf werd onderzocht. De combinatie van begravingen, een *Viereckschanze* en de traditionele grafvormen zoals vierkante en ronde grafcirkels en een langbed is bijzonder en kent in West-Brabant uit archeologisch onderzoek nog geen parallel. De meest nabijgelegen mogelijke *Viereckschanze* werd in 1993 aangesneden in Loon op Zand. Op basis van de nieuwe gegevens lagen de grafvelden en de cultusplaats op het hogere deel van een dekzandrug waarbij werd uitgekeken over een zuidoostelijke laagte waarin een groter ven gelegen was. Tijdens de late middeleeuwen zal er weinig meer hebben herinnerd aan het grafveld en werd het lager gedeelte van de dekzandflank benut voor tijdelijke gewasopslag. Mogelijk dat voor een periode van enkele honderden jaren alleen herkauwende koeien hebben opgekeken naar het grafveld en zijn doden, voordat de komst van jonge generaties schoolgaande kinderen uit Zundert en omgeving de rust op het grafveld voorgoed kwam verstoren.

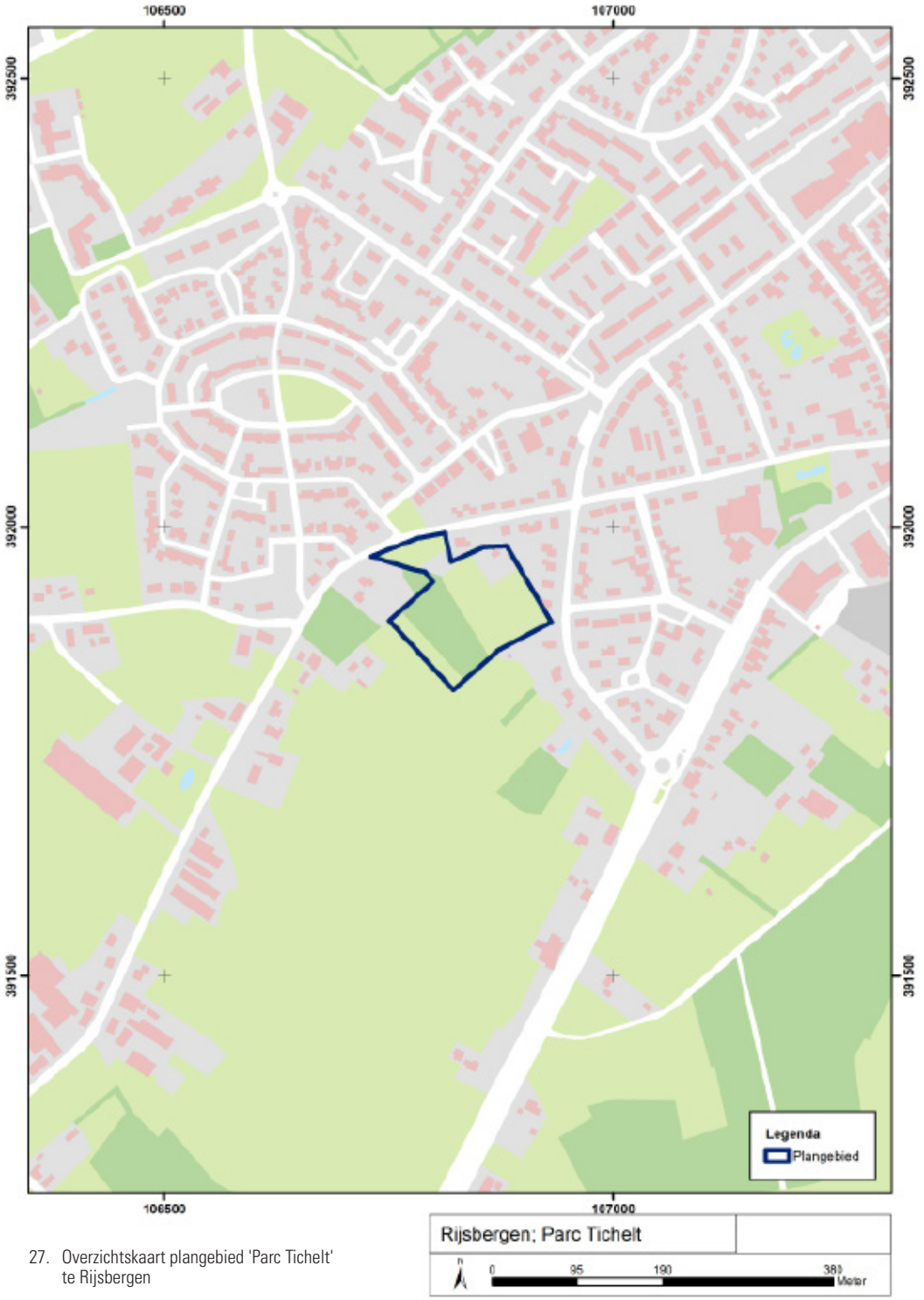

27. Overzichtskaart plangebied 'Parc Tichelt' te Rijsbergen

Rijsbergen. De IJzertijdvindplaats 'Parc Tichelt' *(vindplaats regio 2)*

In het voorjaar van 2012 heeft de firma Synthegra BV in opdracht van Somnium Real Estate BV een archeologisch vooronderzoek uitgevoerd aan de Kerkakkerstraat in Rijsbergen. Op deze locatie, ook wel bekend onder de naam Parc Tichelt, wordt namelijk een kleinschalige woonwijk gerealiseerd; archeologie is een verplicht onderdeel in de daarvoor benodigde te volgen procedures.

Uit het vooronderzoek bleek dat voor de locatie een brede archeologische verwachting gold.[28] De archeologische verwachting voor nederzettingsresten en cultuurlagen uit de periode neolithicum tot en met de vroege middeleeuwen (5300 v. Chr. – 1050 n.Chr.) was hoog en er gold een middelhoge verwachting voor archeologische resten uit de periode late middeleeuwen tot nieuwe tijd (1050 – heden) en met name voor sporen van landbewerking. Op basis van dit onderzoek besloot de gemeente Zundert op advies van de Regio West-Brabant dat een proefsleuvenonderzoek noodzakelijk was.[29] Tijdens dit proefsleuvenonderzoek zijn verschillende soorten sporen aangetroffen zoals greppels, maar met name paalkuilen en kuilen. Het aardewerk dat in verschillende sporen werd aangetroffen, kan gedateerd worden in de ijzertijd (800-12 v. Chr.). Op basis van de archeologische sporen en vondsten is vervolgens een doorstart gemaakt naar een archeologische opgraving. Tijdens deze opgraving is het deel van het terrein waar de vindplaats was gelegen opgegraven. Tot slot is een klein gedeelte van het terrein dat eerder niet toegankelijk was nog opgegraven. Ook is het laatste deel in augustus 2014 opgegraven De eerste resultaten worden hieronder bondig gepresenteerd.

Tijdens de opgraving is een boerenerf of erven uit de late ijzertijd (250-15 voor Chr.) aangetroffen onder een gelaagd plaggendek van circa een meter dik

De nederzetting is gelegen op de flank van een dekzandrug, een hogere gelegen plek in het landschap die aantrekkelijk was voor bewoning. Er zijn vijf hoofdgebouwen en 13 bijgebouwen geïdentificeerd. De hoofdgebouwen betreffen woonstalboerderijen van ongeveer 7,5 m breed en 15 tot 18 m lang met een oriëntatie van noordoost-zuidwest en oost-west. Het oostelijk deel van de boerderijen zijn als stalgedeelten geïnterpreteerd.

Zeker drie boerderijen kunnen gerekend worden tot het het Haps/Oss Ussen 4A/B type. Deze gebouwplattegronden zijn uitgevoerd met zowel een twee- als vierbeukig gedeelte, wat een sterke aanwijzing is voor een zolder in de gebouwen. Dit soort boerderijen in deze periode is typerend voor West-Brabant en het aangrenzende Vlaanderen. Verder is er helaas geen duidelijke fasering te maken van de gebouwen, maar er mag worden uitgegaan op basis van oversnijdingen dat er ca. twee tot drie fases zijn te onderscheiden.

Een van de bijgebouwen ten zuiden van de boerderijen betreft een schuur van circa 3 m breed en 6 m lang, die haaks op de boerderij staat. Rond de boerderijen zijn paalsporen aangetroffen die behoren bij zogenaamde spiekers. Dit zijn gebouwtjes die in dit geval op vier palen (onderlinge afstand 1,5 m) stonden. Daarnaast zijn rijen met paalsporen gevonden die kunnen duiden op afrastering van (bepaalde delen van) het erf.

Het aardewerk dat is aangetroffen bestaat voornamelijk uit handgevormd aardewerk dat in de tweede eeuw v. Chr. (late ijzertijd) wordt gedateerd. Als het aardewerk vergeleken wordt met andere aardewerkassemblages in Zuid-Nederland dan kan het aardwerk gedateerd worden tussen ca. 190-125 v.Chr. Dit wijst erop dat de vindplaats relatief een korte

28 Nillesen/Hagens/Leuvering, 2011.
29 Hesseling, 2013.

28. Onderzoek Parc Tichelt.

periode van 65 jaar in gebruik is geweest. Verder is er relatief weinig materiaal aangetroffen en zijn er ook maar weinig afvalkuilen gevonden, hierdoor wordt verondersteld dat afval slechts bij hoge uitzondering binnen de nederzetting werd begraven. Wel opvallend is dat er, naast het gewone handgevormde aardewerk, ook enkele scherven kustaardewerk zijn aangetroffen. Dit kustaardewerk is waarschijnlijk gebruikt voor het vervoeren van zout dat vervolgens gebruikt is bij het koken of conserveren van voedsel. De scherven getuigen van handel met het kustgebied.

De archeologische resten op de locatie zijn bijzonder doordat de deze goed bewaard zijn gebleven. Met uitzondering van twee greppels, die mogelijk uit de middeleeuwen dateren, hebben in latere periodes geen graafwerkzaamheden of bewoning plaats gevonden. Mede dankzij het dikke zogenaamde plaggendek, zijn de onderliggende archeologische resten goed bewaard gebleven. Dit plaggendek is ontstaan doordat men vanaf de middeleeuwen akkers ging bemesten met plaggen, mest en afval. Hierdoor werd het terrein telkens iets opgehoogd, waardoor de archeologische resten buiten het bereik van bijvoorbeeld een ploeg kwamen te liggen.

Gezien de locatie van de nederzetting, op de flank van een dekzandkop in de buurt van een beekdal, bevestigt deze het beeld betreffende ijzertijdnederzettingen. Opvallend is dat binnen een relatief klein oppervlak tenminste vijf hoofdgebouwen zijn geïdentificeerd alsook verschillende bijgebouwen. Zeker drie boerderijen lijken een zolder te hebben gehad. De onderzoeksresultaten laten vooralsnog zien dat mogelijk twee tot drie opvolgende fases op de locatie aanwezig zijn geweest. De nederzetting is relatief een korte

29. Allesporenkaart Parc Tichelt.

periode van 65 jaar in gebruik geweest en uit het aardwerk blijkt dat er handel is geweest met het kustgebied.

Of deze nederzetting deel heeft uit gemaakt van een groter complex, de zogenaamde zwervende erven, of dat opeenvolgende bewoning toch zeer lokaal heeft plaatsgevonden, kan op basis van de huidige stand van de onderzoeksresultaten niet gesteld worden. Hiervoor zal meer onderzoek in de (directe) omgeving van het plangebied noodzakelijk zijn. Duidelijk is dat de opgraving een bijzondere bijdrage en verdieping vormt van de bewoningsgeschiedenis van Rijsbergen. De nieuwe bewoners van Parc Tichelt staan daarmee letterlijk en figuurlijk op de stoep bij de oudste Rijsbergers voor zover nu bekend.

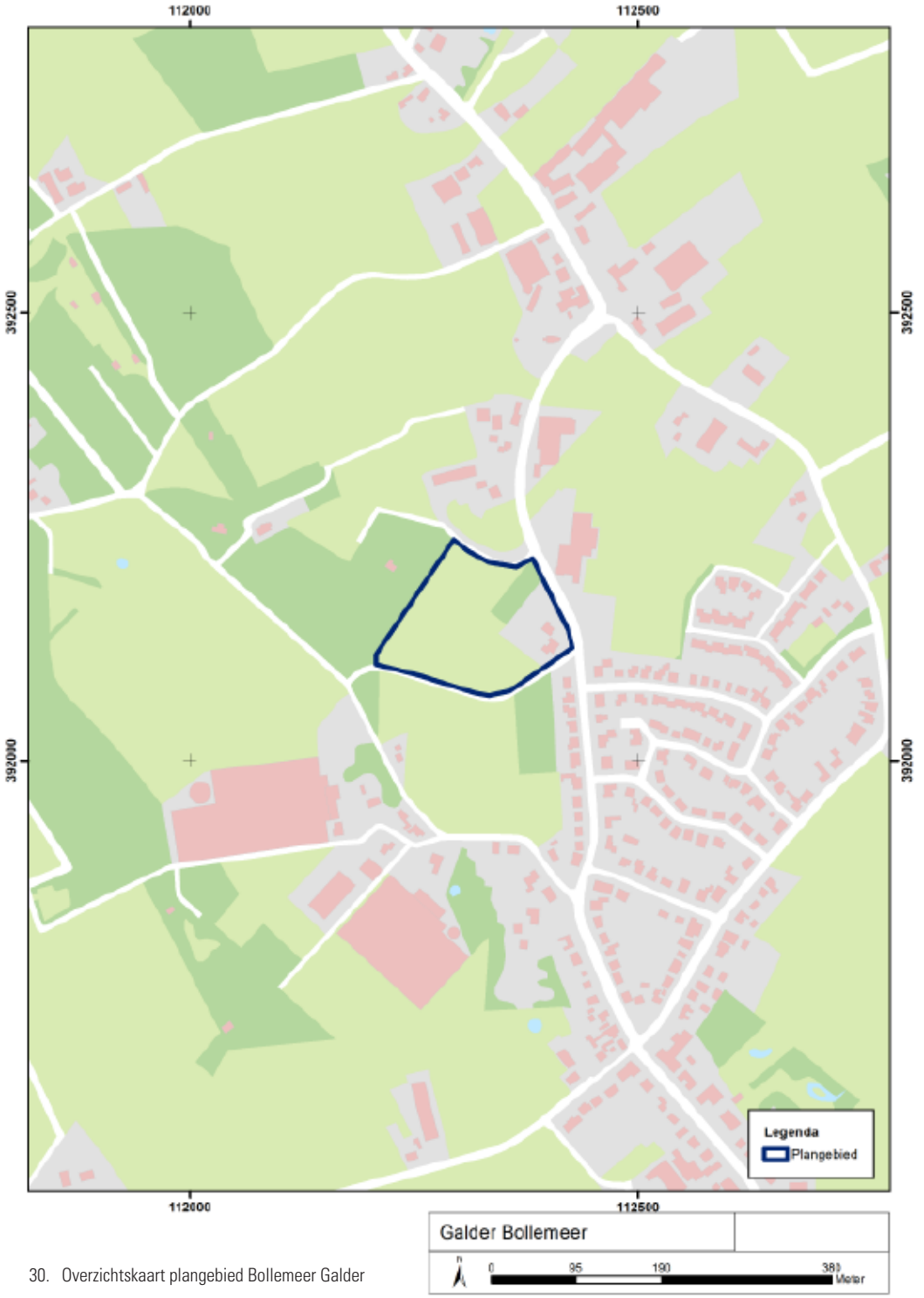

30. Overzichtskaart plangebied Bollemeer Galder

Galder. Plangebied Bollemeer met vondsten uit de middeleeuwen
(vindplaats regio 4)

In 2012 werd in het kader van de ontwikkeling Bollemeer een eerste archeologisch onderzoek uitgevoerd als verplicht onderdeel van de ruimtelijke procedure. De gemeente Alphen-Chaam gaf opdracht aan Antea Group Nederland B.V. voor de uitvoering van een bureau- en booronderzoek.[30] Hieruit bleek dat het grootste deel van het plangebied een hoge archeologische verwachting behield.[31] De gemeente Alphen-Chaam besloot in samenspraak met de Regio West-Brabant tot de uitvoering van een vervolgonderzoek in de vorm van proefsleuven, waarna een opgraving volgde. Er werden uiteindelijk twee middeleeuwse erven opgegraven. De resultaten waren groots en vormen een belangrijke bijdrage aan de bewoningsgeschiedenis van Galder.

Op basis van de resultaten in de proefsleuven werd vastgesteld dat alleen het noordoostelijk gedeelte van het plangebied geen archeologische sporen bevatte.[32] Het resterende deel bleek rijk te zijn aan nederzettingssporen en er werden al niet minder dan drie waterputten aangesneden. Een vervolgonderzoek in de vorm van een opgraving bleek noodzakelijk om de nederzetting in beeld te brengen voordat deze als gevolg van de bouw van de nieuwe woonwijk zou verdwijnen. De opgraving werd eind 2012 gestart, kort onderbroken door de vorst, en uiteindelijk op 26 februari succesvol afgerond. Aan gebouwstructuren werd een bijgebouw uit de late Karolingische periode (750-900 na Chr.) opgegraven, een hoofdgebouw uit de volle middeleeuwen (1050-1250 na Chr.) en

31. Galder overzicht opgraving

30 Tot 31 december 2013 Ingenieursbureau Oranjewoud B.V.
31 Craane, Teekens en Sophie 2012.
32 Zie voor dit en het volgende: Koopmanschap en Sophie 2014.

32 Galder waterput.

twee bijgebouwen die eveneens onderdeel uitmaakten van het volmiddeleeuwse erf. Het vermoeden bestaat dat het laatkarolingische erf naar het noorden doorloopt, maar dit valt buiten het plangebied Bollemeer en bestaat momenteel uit bos.

Derhalve kon er geen uitbreiding van de werkputten plaatsvinden. Er werden tevens zes waterputten aangetroffen als onderdeel van beide erven.

Vijf van de waterputten waren van het type boomstamput (eik) en van de zesde wordt verondersteld dat het om een kleine duigenput gaat als onderdeel van een veedrenkkuil. Hoewel het hout in de meeste waterputten nog herkenbaar bewaard was gebleven, waren de resten te broos en fragmentarisch om vervolgonderzoek uit te voeren. Uitzondering hierop was het hout van één van de waterputten van het laatkarolingische erf. Dendrochronologisch onderzoek leverde hiervoor een kapdatum van 757/758 na Chr. Van het volmiddeleeuwse erf bleek geen hout geschikt voor dendrochronologisch onderzoek. Hier werd de gebruiksperiode op basis van de aangetroffen aardewerkfragmenten bepaald tussen 1050 en 1150 na Chr.

Onderdeel van de opgraving was ook een archeobotanisch onderzoek. Tijdens de veldfase werden vier kansrijke spoorcontexten aangetroffen die geschikt waren voor pollenonderzoek. Uit deze vier contexten werden in totaal zeven monsters genomen én gewaardeerd. Van de zeven pollenmonsters bleken er daarna twee geschikt voor nadere analyse. Beide monsters zijn afkomstig uit een spoor dat geassocieerd wordt met de laatkarolingische bewoning, zodat het verkregen pollenbeeld een informatiebron vormt voor het natuurlijk en cultuurlandschap in de omgeving van het huidige Galder rond de achtste en negende eeuw.

De middeleeuwse bewoningsresten zijn van belang voor de gelijktijdige ontginning van de gronden rondom wat we tegenwoordig als de kern Galder aanduiden. Bollemeer maakt onderdeel uit van een geheel van dekzandeilandjes die op hun beurt doorsneden worden door grotere en kleinere beeksystemen. Het plangebied Galder ligt daarbij nabij de naar het noorden afhellende flank van een kleinere dekzandkop. Dit maakt dat de bewoners zowel toegang hadden tot de hogere (akker)gronden als de lager gelegen beemdengronden welke vooral een gebruik als weidegebied zal hebben gekend. Historisch-geograaf Leenders plaatst in zijn proefschrift het Karolingische Galder direct op de oostelijke oever van de rivier De Mark.[33] Dit in een nederzettingensysteem van diverse nederzettingen nabij de rivier waarbij juist de hogere delen van het landschap als nederzettingsterrein werden benut. Vanaf de Karolingische periode begon een ontginningsbeweging vanaf de rivier De Mark naar het oosten waarbij steeds onontgonnen terrein in cultuur werd gebracht.

Het pollendiagram van de beide geanalyseerde monsters bevestigt het hiervoor beschreven beeld. Zowel het noordelijk deel van het beschreven beemdenlandschap is herkenbaar in het diagram als ook de hoger gelegen akkergronden. Voor het cultuurlandschap kan reeds voor deze periode met voldoende zekerheid het bedrijven van akkerbouw worden bevestigd, al stellen twee monsters ons kwantitatief nog niet in staat om een uitspraak te doen omtrent de omvang van deze akkerbouw.

Het archeologisch onderzoek op Bollemeer heeft voor het eerst duidelijke gebouwstructuren in Galder opgeleverd. Eerder onderzoek leverde vooral vondstmateriaal op zonder context of delen van gebouwstructuren. Door het onderzoek van twee solitaire erven konden voor het eerst zowel de vroege middeleeuwen als de volle middeleeuwen worden onderzocht. Door het aanvullende dendrochronologische, hout en pollenonderzoek is inhoudelijk het maximale uit dit stukje Galder gehaald. De gegevens geven aanleiding om het bewoningsbeeld van Galder in het bijzonder en de oostzijde van het Markdal in het algemeen nader te nuanceren en eerdere modelvorming te bevestigen.

33 Leenders 1996 p. 176-193.

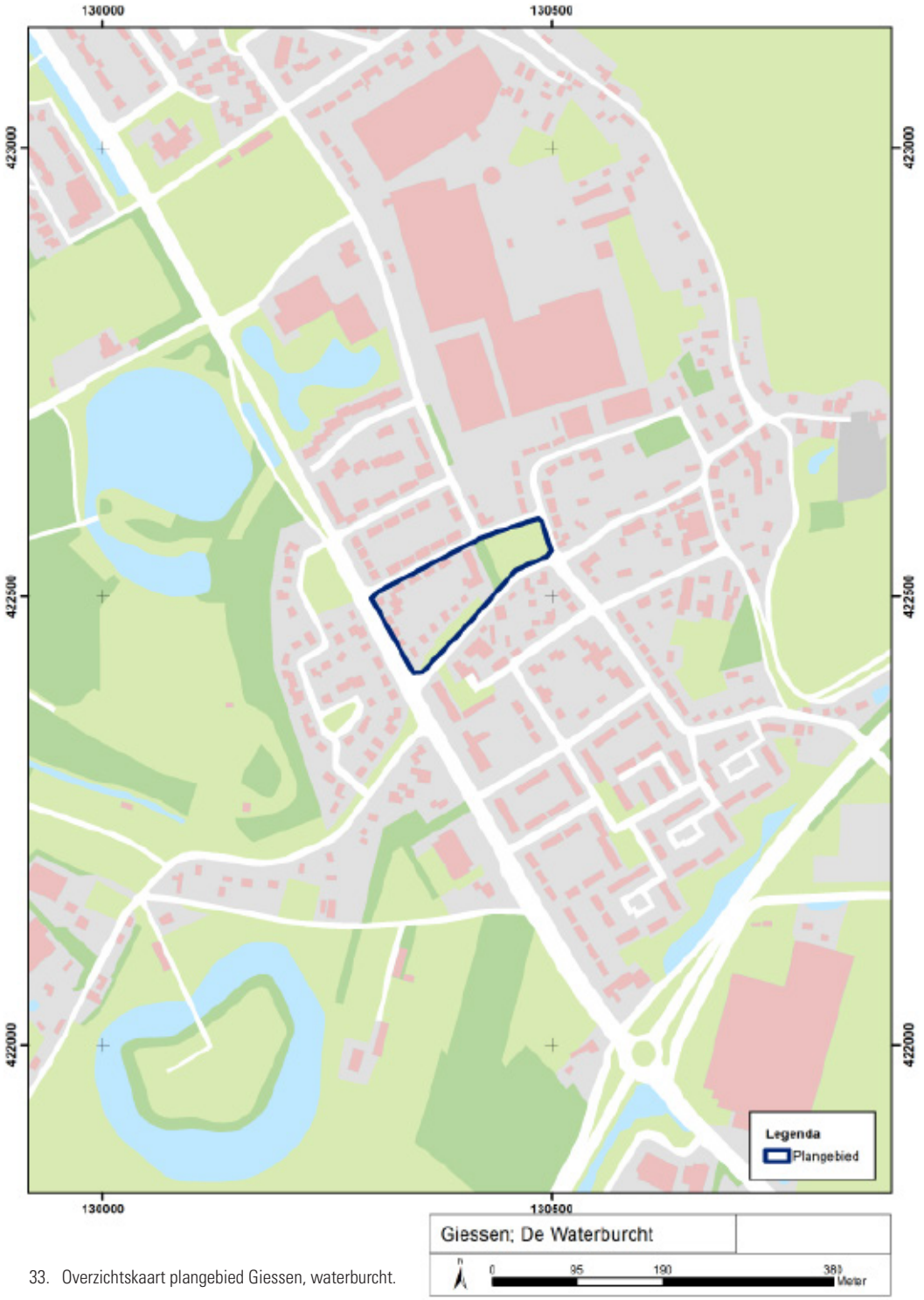

33. Overzichtskaart plangebied Giessen, waterburcht.

Giessen. De Waterburcht *(vindplaats regio 5)*

In opdracht van de gemeente Woudrichem in samenwerking met Van Wanrooij Projectontwikkeling BV en op advies van de Regio West-Brabant is in 2013 door IDDS Archeologie een opgraving uitgevoerd aan de Heerlijkheidstraat 10 te Giessen.[34] Voorafgaand aan de opgraving is, naast een eerder bureau- en booronderzoek, een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. In één van de proefsleuven werd een brede muurfundering aangetroffen.[35] Het muurtype, de forse afmetingen van de kloostermoppen en de lichte kromming in de fundering deed vermoeden dat het hier om een kasteelterrein ging. Aanvullend booronderzoek en grondradaronderzoek bevestigden dit beeld en lieten de globale loop van een grachtsysteem zien alsook een deel van het mogelijke tracé van een ringmuur en een mogelijk aangebouwde toren.[36] Op basis van het vooronderzoek werd aldus verondersteld dat het gaat om de resten van een laatmiddeleeuws (1250-1500 na Chr.) kasteel, omringd door een gracht. De dubbele gracht ('8'- vorm) zou dan een breedte hebben gehad die varieert tussen 5 en 20 meter. De archeologische rapportage van het onderzoek is nog in voorbereiding maar de eerste resultaten worden hieronder gepresenteerd.

De oudste vermelding van het geslacht van Giessen dateert uit 1296.[37] Bij de vermelding van de heren van Giessen worden vaak de bezittingen genoemd. Op basis van deze informatie kan vanaf de eerste vermelding in 1296 worden aangenomen dat er een kasteel ofwel versterkt huis aanwezig was in Giessen. Mogelijk bestond dit versterkte huis al langer, maar daarvoor is geen bewijs gevonden. Uit de bronnen blijkt dat er in Giessen mogelijk sprake is geweest van drie afzonderlijke versterkte woonstedes. Deze versterkte huizen bestonden niet gelijktijdig, maar overlapten elkaar in tijd. Het eerste versterkte

34. Allesporenkaart waterburcht Giessen.

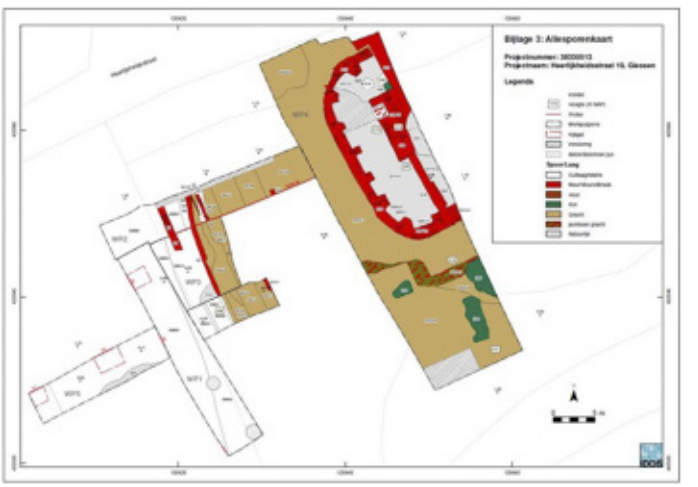

34 De inhoudelijke informatie over de burcht van Giessen zijn ontleend aan de diverse vooronderzoeken en het overleg met de archeologisch uitvoerder en andere experts. Het kan zijn dat op basis van de analyse in het eindrapport zaken nog worden bijgesteld of nader verdiept.
35 Haaring en Koekkelkoren, 2011.
36 Wilbers 2013.
37 Van Eeten 2004 en 2007.

35. Giessen. Een detail van de muur.

36. Giessen waterburcht opgraving
Het opgegraven deel van de waterburcht.

huis is aangelegd voor 1296, maar werd opzettelijk verwoest in 1306. Dit huis is nooit herbouwd, maar het hof waarop het huis lag, is wel in stand gebleven en wordt later in oorkonden genoemd. Het tweede versterkte huis is gebouwd nabij het eerste versterkte huis. De oudste vermelding van dit huis dateert uit 1364, als het versterkte huis dat door de heren van Giessen overgedragen wordt aan de graaf van Holland. De graaf gaf op zijn beurt het huis weer in bruikleen terug aan de heren van Giessen. Het derde versterkte huis overlapt in tijd mogelijk het tweede huis. Dit is mogelijk omdat het een ander landgoed betreft, namelijk *Het Zant*. De oudste vermelding van deze hofstede dateert uit 1372. In de achttiende eeuw zijn beide huizen verdwenen of verkeerden in ruïneuze staat. De perceelsgrenzen en andere landschappelijke elementen zijn echter wel lange tijd behouden, waardoor het mogelijk bleef om de oude eigendomsgrenzen te herleiden. Waar de huizen precies gesitueerd moeten worden, is niet van ieder huis bekend.

Doel van het archeologisch onderzoek was enerzijds om zo veel mogelijk informatie te vergaren en anderzijds om het kasteel zoveel mogelijk *in situ* te behouden.[38] Het oostelijk deel van het kasteelterrein is gelegen onder een parkje. Hier was het dan ook geen probleem om behoud *in situ* toe te passen. Voor het westelijke deel stond echter woningbouw gepland. Omdat niet uitgesloten kon worden dat, ondanks ophoging van het terrein, funderingspalen schade aan de muurresten van het kasteel konden veroorzaken is besloten dit deel op te graven. Vervolgens kon de nieuwbouw op basis van de in kaart gebrachte fundering van het kasteel zo aangepast worden dat behoud in de bodem van de opgegraven resten mogelijk was. Tijdens de opgraving zijn de resten van een onregelmatig rondlopende ringmuur van een burcht blootgelegd.

De ringmuur is vierkant of rechthoekig van vorm met afgeronde hoeken. Aan de binnenzijde zijn acht steunberen aanwezig die waarschijnlijk tot een brede weergang op bogen hebben behoord. De (vermoedelijke) ingang bevond zich aan de afgeplatte westzijde van het complex. Tegen de ringmuur kan randbebouwing hebben gestaan en in het binnenterrein is een fundering van bakstenen aanwezig. Mogelijk gaat het hier om zaalbouw of een grote woontoren, ook wel donjon genoemd. Andere sporen betreffen resten van muren, grachten, uitbraaksleuven, palen, kuilen en natuurlijke- en cultuurlagen. De palen zijn afkomstig van beschoeiing die bij de gracht hoorde of behoorde mogelijk bij een brugconstructie. De ringmuur is aan de buitenzijde volledig omgeven door een gracht, waarvan het merendeel uit puinvulling met één of meerdere dempfases bestaat. Aan de

zuidzijde van de gracht zijn twee dumpplekken waargenomen. Naast vele puinresten van grote delen van de burchtmuren die in de gracht zijn teruggevonden, geven dumpplekken en brandsporen mogelijk een aanwijzing over het einde van het kasteel.

Voor de start van de archeologische monumentenzorg was niet bekend waar dit kasteel van de heren van Giessen zich bevond.[39] Niet alleen de locatie was onbekend, het was ook niet duidelijk hoe het historisch belang van de heren van Giessen geïnterpreteerd zou moeten worden. Uit historische bronnen was over de kastelen van de heren van Giessen niet veel meer bekend dan dat het oudste kasteel van deze heren in januari 1306 verwoest is, waarna op een perceel in de buurt een nieuw kasteel gebouwd werd. Naast dit nieuwe kasteel is korte tijd later in de veertiende eeuw op een aangrenzend perceel nog een kasteel gebouwd voor een jongere zoon. Ook deze kastelen zijn verdwenen zonder dat er een afbeelding van bekend is.

Het kasteel is waarschijnlijk tegen het einde van de dertiende of in het begin van de veertiende eeuw afgebrand, verwoest en afgebroken. Dit blijkt uit de archeologische data van zowel de architectuur en de technische kenmerken van het metselwerk als uit de datering van de opgegraven artefacten (vooral scherven van gebruiksaardewerk). Uit de combinatie van de archeologische data met de historische bronnen blijkt dat het aannemelijk is dat de nu in 2013 opgegraven fundamenten geïdentificeerd kunnen worden als het in januari 1306 verwoeste en afgebroken kasteel van de heren van Giessen. De opgravingsgegevens suggereren dat het kasteel op dat moment al een aantal decennia bestond en waarschijnlijk gedurende het derde en laatste kwart van de dertiende eeuw in fasen is gebouwd.

Het kasteeltype waartoe het kasteel van Giessen behoord heeft, werd in deze periode uitsluitend gebouwd door landsheren en hoge adel in de Zuidelijke Nederlanden.[40] Er zijn maar weinig kastelen bekend met een dergelijke plattegrond. De beste directe parallel voor het kasteel van Giessen lijkt het kasteel van Heusden, opgegraven in 1948/49. Dit kasteel heeft later aan de buitenzijde toegevoegde uitspringende torens. Afgaande op grondradarmetingen van het niet-opgegraven gedeelte van het kasteel, lijkt ook voor Giessen een dergelijke toren niet uitgesloten.

Het kasteel van Giessen behoort tot een zeer kleine groep van dertiende-eeuwse kastelen, gebouwd door vooral de (Hollandse) hoge adel en de toenmalige landsheren. Vanwege de grote zeldzaamheid zijn de restanten van het kasteel van Giessen daarom behouden in de bodem en beschermd voor toekomstige generaties.

38 Corver 2014.
39 Janssen 2013/2014.
40 Janssen 1996.

Bijlage

Volledig overzicht van de archeologische onderzoeken in de gemeente Breda in het jaar 2013. Met rood aangegeven de onderzoeken die in deze bijdrage zijn uitgewerkt.

Nr.	Opgr_ID	Omschrijf
01	BR-343-13	Frankenthalerstr. naast 15
02	BR-344-13	Langelaar 31 (T)
03	BR-345-13	Brigidastraat 88a (B)
04	BR-346-13	Hazardweg Bijloop
05	BR-347-13	Veemarktstraat 11 Lutherse kerk
06	BR-348-13	Gageldonkseweg naast 4a
07	BR-350-13	Poolseweg 126
08	BR-351-13	Valkenierslaan 43-47
09	BR-352-13	Reeptiend markdal
10	BR-353-13	Terheijdenseweg 296
11	BR-354-13	Speelhuislaan 173
12	BR-355-13	Dr. Batenburglaan 171
13	BR-356-13	Rithsestraat 140
14	BR-357-13	Hofpad (T)
15	BR-308-13	Stationsplein
16	BR-358-13	Burgstsedreef 8
17	BR-359-13	Heerbaan Push
18	BR-360-13	Trambrugsingel

Nr.	Opgr_ID	Omschrijf
19	BR-361-13	Tuinzigtlaan 10
20	BR-239-13	Viandenlaan 2-10
21	BR-362-13	Hoeveneind tussen 7 en 21
22	BR-363-13	Rat Verleghstr. naast 3
23	BR-364-13	Vuchtschootseweg 43
24	BR-365-13	Vaartwegje 46/50
25	BR-366-13	Deken dr. Dirckxweg 4 (B)
26	BR-368-13	Belcrumweg
27	BR-369-13	biogasleiding Haagse Beemden
28	BR-276-13	Korte Boschstraat
29	BR-370-13	Laan van Mecklenburg 30
30	BR-371-13	Overaseweg 188
31	BR-372-13	Speelhuisplein 12
32	BR-373-13	Erasmusweg 28-30
33	BR-367-13	Nassausingel 24
34	BR-66-13	Nieuwstraat 21-29
35	BR-45-13	KMA parade standbeeld

BRONNEN en LITERATUUR

Bronnen

SAB Stadsarchief Breda: Notulen van de magistraat, 1748. Oud administratief archief der stad Breda, 1280-1810 (Afd. I-1a), inv. nr. 65 (oud H 62), fol. 217v.

Literatuur

- Arnoldussen, S., 2008: *Appendices to A Living Landscape. Bronze Age settlements sites in the Dutch river area (c. 2000-800 BC)*, (Leiden, 2008).
- Brekelmans, F.A., 1971. 'De Oude Pastorie te Ginneken' in: *Jaarboek 'de Oranjeboom'* 24 (1971) p. 1-10.
- Corver, B.A. et al, (in prep): *Het kasteel van Giessen, gemeente Woudrichem, een archeologische opgraving, IDDS-rapport 1677.*
- Craane, M.L., P.C. Teekens en G.J.A. Sophie, 2012: *Bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek door middel van boringen, verkennende fase. Plangebied Sint-Jacobsstraat te Galder, gemeente Alphen-Chaam, Archeologische Rapporten Oranjewoud 2012/1 (2012).*
- De Jonge, L. 2014. *Speelhuisplein 12, archeologische begeleiding. Erfgoedrapport 120 Breda (*Breda *2014).*
- De Jonge, L. in prep. *Breda Viandenlaan 2-10. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven en definitief onderzoek. Erfgoedrapport Breda 127.*
- Eethen, P. van, 2004: 'Waar het huis van Giessen placht te staan', in: *Historische reeks Land van Heusden en Altena 13 (2004) p. 47-61.*
- Eethen, P. van, 2007: 'De heerlijkheid de Weenaert en het leengoed de Inschiet onder Giessen (1319-1916)', in: *Historische reeks Land van Heusden en Altena 16 (2007) p. 32-54.*
- Haaring, L/A.M.H.C. Koekkelkoren, 2011: *Archeologisch bureauonderzoek & Inventariserend Veldonderzoek, verkennend. Heerlijkheidstraat (ong.), Giessen, Gemeente Woudrichem, B&G rapport 1242 (2011).*
- Haastert, J. van, 1973. *De honderd bruggen van Breda, (*Breda 1973).
- Hesseling, I., D.A. Gerrets en E. Hoven, 2014: *Proefsleuvenonderzoek met doorstart naar een Definitieve opgraving, Rijsbergen Zuid (Kerkakkerstraat) te Rijsbergen, gemeente Zundert. Synthegra Rapport S120327 en S140079-C.(2014)*
- Janssen, H.L., J.M.M. Kylstra-Wielinga en B. Olde Meierink (eds.), 1996: *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen, Utrecht 1996).*
- Janssen, H.L. 2013/2014: *Brief naar aanleiding van onderzoeksresultaten en andere communicatie.*
- Koopmanschap, H.J.L.C. en G.J.A. Sophie, 2014: *Archeologisch onderzoek voor het plangebied Bollemeer te Galder, gemeente Alphen-Chaam, Antea Group archeologische rapporten 2014/26 (2014).*
- Kuijl, E.E.A. van der en Krist, J.S., 2005. *Archeologische opgraving, Mencia Sandrode-Akkermolenweg te Zundert. Een grafveld uit de late bronstijd en midden ijzertijd: Synthegra rapport 173145 (2014).*
- Leenders, K.A.H.W., 1996: *Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noord-westen van het Maas-Schelde-Demergebied (400-1350)*, (Zutphen 1996).
- Leenders, K.A.H.W., 2006. *Cultuurhistorische landschapsinventarisatie gemeente Breda*, (Breda 1996).
- Mostert, M. & C. Verbeek, 2009: *Baarle-Nassau (NB) - Klein Bedaf 3. Proefsleuvenonderzoek, Bilan-rapport 2009/046. Wilbers, A., 2007: Klein Bedaf, Baarle-Nassau, gemeente Baarle-Nassau. Inventariserend veldonderzoek, verkennende fase, Becker & Van de Graaf-rapport 02780906/19893 (2009).*
- Nes, E., de en L. de Jonge, 2014a. *Breda Stationsplein, Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven* (ErfgoedRapport Breda 121), (Breda 2014).
- Nes, E. de, Jonge L. de, 2014b. *Trambrug. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven.* Erfgoedrapport Breda 128, (Breda 2014).
- Nillesen,R., D. Hagens en J.H.F. Leuvering, 2011: *Bureauonderzoek en Inventariserend veldonderzoek, verkennende fase. Rijsbergen Zuid te Rijsbergen gemeente Zundert. Projectnummer S110243 (2011).*
- Nollen, J.H. en L. de Jonge *Breda Hazardweg Bijloop in prep. Een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven. Erfgoedrapport Breda xxx.*
- Nollen, J.H. en L. de Jonge, 2013a. *Breda Princenhagelaan Procureursdreef. Een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven. Erfgoedrapport Breda 108* (Breda 2013).
- Nollen, J.H. en Jonge L. de, 2013b. *Poolseweg 126, Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven. Erfgoedrapport 112 Breda* (Breda 2013).
- Otten, G., 1988. *De straten van Breda* (Breda 1988).
- Peeters, C.J.A.C., 1972. 'Militaire gebouwen in Breda', in: *Jaarboek 'De Oranjeboom' 25 (1972)*, p.1-31.
- Portegies, M., 1999. *Dood en begraven in 's-Hertogenbosch, Het Sint-Janskerkhof 1629 – 1858*, (Utrecht 1999).
- Renswoude, J. van, 2007: *Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven in het plangebied Zundert-Verlengde Hofdreef, ZAR 138 (2007).*
- Rooze, J.P.M. en C.W.A.M. Eimermann, 2005. *De belegering van Breda door Spinola 1624-1625*, (Breda 2005).
- Sophie, G.J.A. en Koopmanschap, H.J.L.C., 2013: *Archeologische opgraving langbed onder het wegdek van de Verlengde Hofdreef te Zundert, Archeologische Rapporten Oranjewoud 2013/96 (2013).*
- Ten Broeke, J. *et al.,* 2000. *Antieke tegels, (*Oud-Beijerland 2000).
- Van der Veken, B./N. van Asch /E. Drenth /M.J.A. Melkert /A. Müller, *(in prep): Baarle-Nassau, Klein Bedaf. Een archeologische opgraving van een Bronstijdnederzetting, ADC-rapport 3726.*
- Wal, A. ter en De Winter, J., 2013: *Gemeente Zundert. Plangebied Verlengde Hofdreef, opgraving, BAAC rapport A-12.0143 (2013).*
- Wilbers, A.W.E., 2013: *Archeologisch Inventariserend Veldonderzoek, Karterende fase Burgstraat, Giessen gemeente Woudrichem, IDDS Archeologie rapport 1531 (2013).*
- Wilbers, A.W.E. en F. van den Oever, 2013: *Archeologisch Inventariserend Veldonderzoek Karterende fase door middel van grondradar, Hooglandstraat, Giessen, gemeente Woudrichem. IDDS Archeologie rapport 1534 (2013).*